

СТРАТЕГИЯ ЗА ТУРИСТИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА (2026 – 2036) ЗА СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ И ОБЩИНТЕ КЮСТЕНДИЛ И НЕВЕСТИНО

Kustendil

Kriva Palanka

Nevestino

Center for
Development of the
Northeast Planning

Наименование на документа:	Съвместна стратегия за туристическа инфраструктура (2026–2036) за Третия североизточен район за планиране (Република Северна Македония) и общините Кюстендил и Невестино (Република България)
Разработен в рамките на проекта:	„Интелигентен туризъм за по-привлекателен трансграничен регион“, финансиран в рамките на Програма Interreg VI-A ИПП България – Северна Македония 2021–2027 г.
Отговорна институция за изпълнението на плановия документ:	Център за развитие на Третия североизточен район за планиране
Разработен от:	Сдружение за активен туризъм и мобилност – Скопие
Дата на разработване	Август 2026 г.

„Тази публикация е финансирана / съфинансирана от Европейския съюз. Нейното съдържание е отговорност единствено на Центъра за развитие на Третия североизточен район за планиране и не отразява непременно възгледите на Европейския съюз.“

Съдържание

1. Въведение	5
1.1. Причини за разработване на стратегията	5
1.2. Предмет на стратегията	5
1.3. Териториален обхват	6
1.4. Времеви обхват.....	7
1.5. Методология на разработване	9
1.6. Определение на туристическата инфраструктура	10
2. Стратегическа и правна рамка	12
2.1. Национални стратегии и политики за туризъм	12
2.2. Регионални и местни документи за развитие.....	22
2.3. Пространствено и градоустройствено планиране	28
2.4. Правна рамка за туризма, хотелиерството, ресторантьорството и местното развитие	29
2.5. Правна рамка за опазване на природата и културното наследство	38
2.6. Съответствие с принципите на устойчивия туризъм.....	39
3. Анализ на съществуващото състояние	42
3.1. Обща характеристика на територията.....	42
3.2. Туристически ресурси и атракции	43
3.3. Природни туристически забележителности.....	51
3.4. Културно-исторически туристически забележителности	52
3.5. Селски и традиционни туристически ресурси	54
3.6. Потенциал за балнеоложки, здравен и уелнес туризъм	54
3.7. Потенциал за спорт и отдих	55
3.8. Събития, прояви и местни продукти.....	55
3.9. Съществуваща туристическа инфраструктура	56
3.10. Състояние на туристическата сигнализация и интерпретация	56
3.11. Състояние на местата за настаняване	57
3.12. Състояние на заведенията за хранене.....	57
3.13. Състояние на информационните и посетителските центрове	58
3.14. Състояние на обществените туристически пространства	58
3.15. Състояние на обектите за отдих, излети и спорт	59
3.16. Дигитална туристическа инфраструктура.....	59
3.17. Управление, поддръжка и институционален капацитет.....	60
3.18. Основни недостатъци и ограничения	60
3.19. Достъпност на хотелите, ресторантите и паметниците	61

4. Съществуващо туристическо предлагане и туристически продукти	63
5. SWOT анализ.....	69
6. Визия, мисия и стратегически цели.....	72
6.1. Визия	72
6.2. Мисия	72
6.3. Обща стратегическа цел	72
6.4. Специфични стратегически цели	73
7. Приоритетни области	75
8. Мерки и дейности	78

1. Въведение

1.1. Причини за разработване на стратегията

Разработването на Стратегията за туристическа инфраструктура за Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино произтича от необходимостта от системно, планомерно и устойчиво развитие на туристическия потенциал на обхванатите територии. Североизточният район за планиране и общините Кюстендил и Невестино разполагат със значителни природни, културно-исторически, селски, рекреационни и СПА ресурси, но някои от тях не са достатъчно инфраструктурно обезпечени, популяризирани, свързани и използвани за местно и трансгранично развитие.

Стратегията трябва да осигури ясна рамка за развитието на туристическата инфраструктура, която не обхваща транспортната инфраструктура, а включва туристически обекти, информационно съдържание, пространства за отдых, пътеки, панорамни площадки, места за пикник, туристическа маркировка, цифрова инфраструктура, съоръжения за интерпретация, обществено туристическо оборудване, достъпност и подобряване на качеството на туристическото предлагане.

1.2. Предмет на стратегията

Предмет на Стратегията за туристическа инфраструктура е определянето на насоки, приоритети и мерки за планомерно, координирано и устойчиво развитие на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино. Стратегията има за цел да осигури по-добро благоустрояване, оборудване, използване и популяризиране на съществуващите туристически ресурси, както и създаване на условия за развитие на нови туристически обекти, услуги и продукти.

Стратегията се фокусира върху инфраструктурата, която пряко допринася за подобряване на туристическото преживяване и повишаване на привлекателността на дестинацията. В този контекст предмет на стратегията са туристическите обекти, природни и културно-исторически ценности, селски и рекреационни зони, СПА и уелнес потенциал, обществено туристическо оборудване, туристическа маркировка, информационни и посетителски услуги, цифрова туристическа инфраструктура, както и системи за интерпретация на природното и културното наследство.

Специално внимание е отделено на обособяването на зони за пикник, панорамни площадки, пешеходни, велосипедни, образователни и тематични пътеки, кътове за почивка и отдых, туристически информационни пунктове, обществени санитарни възли, пейки, беседки, кошчета за отпадъци, осветление, QR кодове, дигитални карти, мобилни приложения и други елементи, които повишават функционалността и достъпността на туристическото предлагане.

Предмет на стратегията е подобряване на условията за развитие на различни видове туризъм, като културен, природен, селски, гастрономически, СПА, здравен, уелнес, активен, спортно-рекреационен, планински, образователен, събитийен и уикенд туризъм. По този начин се дава възможност за по-добро свързване на туристическите ресурси на Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино и създаване на съвместни трансгранични туристически продукти.

Стратегията обхваща и въпроса за управлението, поддръжката и мониторинга на туристическата инфраструктура. Това предполага определяне на модели за разпределение на отговорностите, стандарти за поставяне и поддръжка на

оборудването, механизми за редовна проверка на състоянието на обектите, както и насоки за включване на местните институции, туристическите организации, частния сектор, гражданските организации и местното население.

В рамките на стратегията се разглежда и необходимостта от подобряване на достъпността и приобщаващия характер на туристическите обекти и услуги, особено за деца, възрастни хора, хора с увреждания и семейства. По този начин туристическата инфраструктура трябва да бъде по-достъпна, по-безопасна и по-полезна не само за посетителите, но и за местното население.

Транспортната инфраструктура е изключена от обхвата на тази стратегия. Това означава, че стратегията не се отнася до изграждане, реконструкция или модернизация на пътища, железопътна инфраструктура, мостове, гранични пунктове, обществен транспорт или други транспортни решения. Транспортната свързаност може да се вземе предвид само като контекстуален фактор, но не е обект на планиране в рамките на тази стратегия.

По този начин Стратегията представлява основа за системно планиране на туристическата инфраструктура, подготовка на приоритетни проекти, осигуряване на финансови ресурси, подобряване на туристическото предлагане и повишаване на конкурентоспособността на Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино като обща трансгранична туристическа дестинация.

Съвместната стратегия разширява съществуващия регионален подход с общините Кюстендил и Невестино в Република България. Специални пилотни територии са лесопаркът и крепостта Хисарлъка в Кюстендил и районът на църквата „Света Анна“ край село Смоличано, община Невестино. Тяхното включване позволява свързване на културното, природното, балнеоложкото и селското наследство, без да се приравняват различните нива на инфраструктурна обезпеченост.

Стратегията е разработена в рамките на проект BGMK0200028 „Cross-border attractiveness – smart tourism in the region of Kyustendil – Kriva Palanka – Nevestino“.

1.3. Териториален обхват

Териториалният обхват на Стратегията включва Североизточния район за планиране в Република Северна Македония и общините Кюстендил и Невестино в Република България. Специално внимание се отделя на района на Хисарлъка в Кюстендил и района на църквата „Света Анна“ край Смоличано в община Невестино. Общата рамка свързва териториите в туристическо и програмно отношение, като зачита техните административни и управленски различия.

В рамките на Североизточния район за планиране стратегията обхваща общините Куманово, Липково, Старо Нагоричане, Ранковце, Крива Паланка и Кратово. Тази територия разполага с разнообразни природни, културно-исторически, селски и рекреационни ценности, сред които са Осоговската планина, Скопска Черна гора, Козяк, Герман, речните долини на Пчиня, Крива река и Кумановска река, Липковско езеро, Глажня, Бислимска клисура, Кратово, Кокино, Старо Нагоричане и други значими местности.

В рамките на община Кюстендил стратегията обхваща град Кюстендил и селските населени места в общината, както и природните, културни, балнеоложки, рекреационни и селски райони с туристически потенциал. Особено важни са Кюстендилската котловина, Осоговската планина, долината на река Струма, минералните извори, СПА и уелнес съоръженията, овощните градини, културно-историческото наследство на град Кюстендил, манастирските комплекси, крайградските зелени зони, изкуствените езера и местата за пикник.

Община Невестино е включена като самостоятелна административна и туристическа единица. Обхватът включва Невестино с Кадин мост на река Струма, селските селища и природните ландшафти на общината, с акцент върху местния обхват около Смоличано: църквата и бившия манастир „Св. Йоаким и Анна“, параклиса с аязмото, каменната чешма, старото гробище, съседните неизползвани сгради, мемориала и новата зона за отдих. Смоличанският водопад се разглежда като свързана, но пространствено отделена точка.

Под наименованието „Хисарлак“ се разбира обектът с българско наименование „Хисарлъка / Hisarlaka“. Наименованието „Света Анна“ обозначава по-широкия туристически район край Смоличано, а не цялата община Невестино. Точните оперативни граници на двата пилотни обекта подлежат на съгласуване със собствениците и компетентните управляващи организации.

Пространственият обхват на стратегията не се ограничава само до съществуващите туристически обекти, но включва и зоните с потенциал за развитие на нови туристически обекти и услуги. Това са природни ландшафти, речни коридори, планински и хълмисто-планински райони, селски селища, селскостопански и овощни площи, културни обекти, СПА зони, места за пикник, панорамни площадки, зони за отдих и други територии, които могат да се използват за устойчив туризъм.

Стратегията разглежда района като обща трансгранична туристическа територия, с възможност за разработване на тематични маршрути, съвместни туристически продукти и взаимно допълващо се предлагане. Специално внимание се обръща на свързването на природни и културни ценности, СПА и здравен туризъм, селски и гастрономически туризъм, активен и рекреационен туризъм, както и на създаването на разпознаваема туристическа идентичност в по-широкия трансграничен регион.

Обхватът на територията не включва планиране, изграждане или реконструкция на транспортна инфраструктура. Пътищата, железопътната инфраструктура, граничните пунктове, мостовете и общественият транспорт могат да се разглеждат само като контекст за достъпност до туристически обекти, но не са предмет на настоящата стратегия. Стратегията се фокусира върху туристическа, развлекателна, информационна, интерпретативна, дигитална, СПА, културна, природна и обществена инфраструктура, която директно подобрява туристическото преживяване.

С този пространствен обхват стратегията създава основа за идентифициране на приоритетни туристически зони, местности и инфраструктурни намеси, както и за изготвяне на съвместни проекти за развитие на туризма в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино.

Общият обхват включва шест общини в Североизточния район за планиране и две общини в България. Осогово се разглежда като естествена връзка между двете страни на границата, а свързването на туристическото предлагане се основава на допълващи се услуги и съгласувано информиране, а не на създаване на единен административен режим.

1.4. Времеви обхват

Времевата рамка на Стратегията за туристическа инфраструктура е периодът 2026–2036 г., като дългосрочен хоризонт на развитие, в който следва да се осигури планомерно, поетапно и устойчиво развитие на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино.

Периодът 2026–2036 г. позволява стратегията да има дългосрочен характер, но в същото време да бъде достатъчно оперативна за подготовката и реализацията на конкретни проекти. През този период се предвижда идентифициране, планиране, проектиране, финансиране, изпълнение, поддръжка и мониторинг на туристическата

инфраструктура с цел подобряване на туристическото предлагане, повишаване на привлекателността на региона и създаване на условия за устойчиво развитие на туризма.

Стратегията трябва да се прилага на етапи, чрез краткосрочни, средносрочни и дългосрочни дейности. Краткосрочният период трябва да бъде насочен към подготвителни дейности, инвентаризация на туристическата инфраструктура, подготовка на проектна документация, поставяне на основна туристическа сигнализация, благоустрояване на приоритетни обекти и подготовка на проекти за финансиране.

Средносрочният период трябва да включва реализиране на повечето от приоритетните инфраструктурни интервенции, разработване на тематични туристически маршрути, обособяване на места за пикник, панорамни площадки, образователни пътеки и пътеки за отдих, дигитализация на туристическото предлагане и подобряване на системата за управление и поддръжка.

Дългосрочният период трябва да бъде насочен към разширяване и модернизиране на туристическата инфраструктура, разработване на нови туристически продукти, подобряване на конкурентоспособността на региона, непрекъсната промоция, наблюдение на ефектите и адаптиране на стратегията към новите тенденции в развитието, климата, икономиката и туризма.

Една и съща времева рамка, 2026–2036 г., се прилага за целия трансграничен обхват. При Хисарлъка ранните дейности са насочени към обозначаване на комплекса, безопасност и информация; при „Света Анна“ – към организиране на посрещането на посетителите и основното санитарно и информационно обслужване. По-големите туристически центрове се разглеждат на следващия етап, след проверка на осъществимостта, търсенето, условията на собственост и средствата за експлоатация.

Поетапно изпълнение

Период	Фаза	Основен фокус
2026–2028	Краткосрочна фаза	Инвентаризация, приоритети, проектна документация, основна сигнализация, бързи интервенции
2029–2032	Средносрочна фаза	Реализация на приоритетни проекти, тематични маршрути, места за пикник, панорамни площадки, дигитализация
2033–2036	Дългосрочна фаза	Надграждане, разширяване, нови туристически продукти, мониторинг, преглед и дългосрочна устойчивост

През целия период 2026–2036 г. трябва да се извършва редовен мониторинг на изпълнението на стратегията. Мониторингът трябва да включва броя на реализираните проекти, благоустроените туристически обекти, поставените туристически табели, разработеното дигитално съдържание, броя на посетителите, удовлетвореността на туристите, участието на местните заинтересовани страни и икономическите ефекти върху местната общност.

Стратегията следва също така да предвиди възможността за средносрочен преглед, не по-късно от 2031 г., за да се оцени степента на реализация, да се актуализират приоритетите и да се хармонизират мерките с новите условия, наличните финансови програми и нуждите на региона.

При такава времева рамка стратегията представлява дългосрочна рамка за развитие, но и практически инструмент за изготвяне на годишни програми, проектни предложения,

бюджетно планиране и партньорства за развитие на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино.

1.5. Методология на разработване

Методологията за разработване на Стратегията за туристическа инфраструктура за периода 2026–2036 г. се основава на интегриран подход с участието на заинтересованите страни. Той позволява реалистична оценка на съществуващото състояние, идентифициране на туристическия потенциал, определяне на инфраструктурните нужди и формулиране на приоритетни мерки и проекти за развитие на туризма в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино.

Разработването на стратегията се основава на анализа на природните, културно-историческите, селските, рекреационните и туристическите ресурси на района, както и на оценката на съществуващата туристическа инфраструктура. Методологията не включва планиране на транспортната инфраструктура, но се фокусира върху туристически обекти, информационно и интерпретативно съдържание, туристически знаци, зони за отдих, места за пикник, панорамни площадки, цифрова инфраструктура, обществено туристическо оборудване и други елементи, които пряко подобряват туристическото преживяване.

Основни методологични стъпки

Първата стъпка е анализ на национални, регионални и местни приоритети за развитие, пространствени условия, правна рамка и статистически данни. Този анализ позволява стратегията да бъде приведена в съответствие със съществуващите политики за туризъм, регионално развитие, култура, околна среда, развитие на селските райони и местно икономическо развитие.

Втората стъпка е инвентаризация на туристическите ресурси и инфраструктурата. В тази фаза се описват природни обекти, културно-исторически ценности, археологически обекти, манастири и църкви, традиционни селища, селски райони, места за пикник, съществуващи пътеки, панорамни площадки, туристически табели, информационни точки, места за настаняване и хранене, събития и други туристически обекти и услуги.

Третата стъпка е теренен и пространствен анализ, за да се провери действителното състояние на обектите, степента на благоустрояване, достъпност, сигурност, оборудване, видимост, ниво на поддръжка и възможности за по-нататъшно развитие. В тази фаза се идентифицират и недостатъци, като недостатъчна сигнализация, липса на обществено оборудване, неблагоустроени пространства, лоша интерпретация на наследството, липса на цифрово съдържание и недостатъчна свързаност на туристическите продукти.

Четвъртата стъпка е анализ на туристическото търсене и предлагане, тоест оценка на съществуващи и потенциални туристически продукти. Разглеждат се възможности за развитие на културен, природен, селски, гастрономически, активен, спортно-развлекателен, еко, събитиен, образователен и уикенд туризъм. Специално внимание се обръща на туристическите обекти и услуги, които могат да имат регионален характер и да привличат местни, регионални и чуждестранни посетители.

Петата стъпка е SWOT анализ, чрез който се определят силните и слабите страни, възможностите и заплахите, свързани с развитието на туристическата инфраструктура.

Този анализ позволява ясно определяне на конкурентните предимства на региона, но и на ограниченията, които трябва да бъдат преодоленни чрез планирани интервенции.

Шестата стъпка е определяне на визия, цели и приоритети. Въз основа на предишните анализи се определят дългосрочната визия за развитие на туристическата инфраструктура, общата цел, специфичните цели и приоритетните области на намеса. Целите са формулирани така, че да са реалистични, измерими и приложими в периода 2026–2036 г.

Седмата стъпка е приоритизирането на мерките и проектите. Приоритетите се определят въз основа на няколко критерия: туристически потенциал, значимост за местното икономическо развитие, брой и вид потенциални посетители, състояние на съществуващата инфраструктура, възможност за бързо изпълнение, въздействие върху околната среда, приобщаване, устойчивост, възможност за финансиране и принос към регионалното развитие.

Методологични принципи

Разработването на стратегията се основава на няколко основни принципа: устойчивост, местно значение, регионална свързаност, приобщаване, защита на природното и културното наследство, икономическа обоснованост, реалистична осъществимост и дългосрочна поддръжка. Специално внимание се обръща на факта, че туристическата инфраструктура работи както за посетителите, така и за местното население.

Методологията предвижда развитието на туристическата инфраструктура да не се третира само като физическо благоустрояване на местностите, а като част от по-широка система, която свързва туризма, културата, природата, развитието на селските райони, местната икономика, цифровизацията и устойчивото управление на пространството.

1.6. Определение на туристическата инфраструктура

В рамките на Стратегията туристическата инфраструктура включва съоръжения, оборудване, услуги и системи, които пряко подпомагат престоя, информирането, отдиха и безопасността на посетителите. Транспортната инфраструктура и общите комунални и технически мрежи се разглеждат като контекст и предпоставка, а не като обект на инвестиции в тази стратегия. Основното санитарно-хигиенно и техническо оборудване на самия туристически обект остава част от туристическата инфраструктура.

В по-широк смисъл туристическата инфраструктура обхваща условията, които позволяват на туриста да достигне до дестинацията, да получи настаняване, храна и информация, да се придвижва, да почива и да пребивава безопасно.

Основни елементи на туристическата инфраструктура

Транспортна инфраструктура (не е обхваната от стратегията)

Пътища, железопътни линии, летища, гари, обществен транспорт, кабинкови лифтове и самостоятелни паркинги са извън инвестиционния обхват. Съществуващите точки на пристигане се вземат предвид при организиране на посещението. Рекреационните пешеходни и велосипедни пътеки в туристическите зони са обхванати като туристическа, а не като обща транспортна инфраструктура.

Инфраструктура за настаняване

Тук се включват хотели, мотели, апартаменти, вили, хостели, къмпинги, туристически селища и частни квартири. Настаняването е едно от основните условия за продължителен престой на туристите.

Инфраструктура за обществено хранене

Това включва ресторанти, кафенета, сладкарници, барове, традиционни механи и други заведения за храна и напитки. Тя има голямо значение за туристическото преживяване, особено когато е свързано с местната кухня и традиция.

Комунална и техническа инфраструктура (необхваната от стратегията)

Тази група включва водоснабдяване, канализация, електроснабдяване, интернет, телекомуникации, системи за управление на отпадъците, улично осветление и обществена хигиена. Въпреки че не винаги е пряко видима за туристите, тази инфраструктура е от решаващо значение за качествен и безопасен престой.

Информационна и обслужваща инфраструктура

Тук се включват туристически информационни центрове, туристическа сигнализация, карти, пътеводители, туристически агенции, уебсайтове, мобилни приложения, билетни каси и услуги за подпомагане на туристите. Тази инфраструктура помага на посетителите по-лесно да се ориентират и да получават информация.

Инфраструктура за отдих и развлечения

Това са спортни игрища, пешеходни пътеки, ски центрове, плажове, басейни, паркове, музеи, културни центрове, театри, фестивални пространства, аквапаркове и други обекти и дейности, които обогатяват престоя на туристите.

Инфраструктура за безопасност и здраве

Информация за спешна помощ, оборудване за безопасност, процедури за евакуация и координация със здравни, пожарни и спасителни служби се разглеждат в тази категория. Изграждането на здравни, полицейски или други обществени съоръжения не е предмет на Стратегията.

В тази стратегия се прави разграничение между общите мрежи и инфраструктурата на самия туристически обект. Обществените санитарни възли, съдовете за отпадъци, местното осветление, пешеходните пътеки и пътеките за отдих, както и дигиталната интерпретация, са включени като обслужваща туристическа инфраструктура. Извън обхвата остават изграждането на пътища и общи водоснабдителни, канализационни и телекомуникационни мрежи, както и организирането на обществен транспорт. Съществуващите паркинги се анализират като точки на пристигане; евентуалните нови транспортни намеси се отнасят към отделно планиране.

2. Стратегическа и правна рамка

Стратегическата и правната рамка е основа за целенасочено, законосъобразно и устойчиво развитие на туристическата инфраструктура. Стратегическите документи определят целите за развитие, приоритетите, мерките и насоките за насърчаване на туристическото предлагане, а правната рамка определя правилата, компетенциите и процедурите за планиране, изграждане, използване и управление на инфраструктурата.

В този контекст туристическата инфраструктура се развива в съответствие с национални и местни стратегии, пространствени и градоустройствени планове, разпоредби в областта на туризма, ресторантьорството, опазването на околната среда, културното наследство, строителството и местното развитие. Подобна рамка позволява съгласуването на туристическите нужди с обществения интерес, опазването на ресурсите и дългосрочното развитие на дестинациите.

От особено значение е институционалната координация между държавните органи, органите на местното самоуправление, частния сектор и други заинтересовани страни. С ясно установени компетенции и правила се създават условия за планирани инвестиции, подобряване на качеството на услугите, рационално използване на пространството и повишаване конкурентоспособността на туристическите дестинации.

Следователно стратегическата и правната рамка е ключова предпоставка за системното развитие на туристическата инфраструктура, тъй като осигурява съответствие между политиките за развитие, правните задължения и принципите на устойчивия туризъм.

2.1. Национални стратегии и политики за туризъм

Националните стратегии и политики за туризма определят основната посока за развитие на туристическия сектор на национално ниво. Те определят приоритетите, мерките, институционалните компетенции и финансовите инструменти, чрез които се насърчава развитието на туристическото предлагане, туристическата инфраструктура, промоцията, инвестициите, качеството на услугите и устойчивото използване на природните и културните ресурси.

В контекста на туристическата инфраструктура тези насоки са важни, защото свързват инфраструктурата с по-широки цели за развитие: икономически растеж, регионално развитие, подобряване на конкурентоспособността, развитие на алтернативни форми на туризъм, защита на наследството и повишаване на качеството на туристическото преживяване.

Националните насоки за туризъм в Република Северна Македония са разгледани в техния времеви контекст. Периодът 2016–2021 г. представлява предишната стратегическа основа, докато по-новите насоки са свързани с годишните приоритети и дейности на компетентните институции. По време на изпълнението на съвместната стратегия трябва да се проверяват и прилагат действащите политики в областта на туризма.

Национална стратегия за туризъм 2016–2021 г.

Важна предходна стратегическа основа в областта на туризма е Националната стратегия за туризъм на Република Македония 2016–2021 г., разработена като проект „Подготовка на Национална стратегия за развитие на туризма 2016–2021 г.“, изпълняван от Министерството на икономиката. Насоките за развитие за този период надграждат

приоритетите от 2009–2013 г. и свързват анализа на състоянието с конкретните дейности за развитие на туризма.

Туризмът се разглежда като важен икономически сектор, с фокус върху подобряване на туристическото предлагане, разработване на туристически продукти, подобряване на качеството, насърчаване на дестинации и институционално укрепване. Дейностите за развитие, свързани с туристическата инфраструктура, включват подобряване на туристическата сигнализация, развитие на пешеходни и планински пътеки, благоустрояване на туристически обекти, подобряване на местата за настаняване, развитие на национални паркове, винен туризъм, селски туризъм, СПА туризъм и културно наследство.

Туризмът се разглежда като система, която изисква координирано развитие на продукти, услуги, инфраструктура, човешки ресурси, институции и стандарти.

Таблица: Основни характеристики на Националната стратегия за туризъм 2016–2021 г.

Елемент	Описание
Заглавие на документа	Национална стратегия за туризъм на Република Македония 2016–2021
Компетентна институция	Министерство на икономиката
Период на валидност	2016–2021
Основна цел	Насочване на развитието на туризма чрез подобряване на предлагането, конкурентоспособността и управлението
Ключови области	Туристически продукти, маркетинг, инфраструктура, институции, човешки ресурси, качество на услугите
Връзка с туристическа инфраструктура	Предвижда дейности за благоустрояване на обекти, поставяне на туристически табели и развитие на места за настаняване, информационни центрове, национални паркове, пътеки, минерални извори, културни и природни забележителности
Значение	Представява основен национален стратегически документ за сектора за периода 2016–2021 г.

Подстратегии и тематични политики за специални форми на туризъм

Тематичните политики в сектора на туризма включват спортен туризъм, традиции и събития, селски туризъм, конгресен туризъм и здравен туризъм. Тяхната цел е да осигурят целенасочено развитие според особеностите и нуждите на всеки туристически сегмент.

Тези тематични направления са важни, защото дават възможност за целенасочено развитие на туристическата инфраструктура според нуждите на различните туристически продукти. Например селският туризъм изисква организирането на зони за селски туризъм, места за настаняване в селата, местни гастрономически предложения, пешеходни пътеки и информационни табели. Спортният и активният туризъм изискват спортни игрища, пътеки, зони за отдих, планински хижи и обезопасяване. Културният

туризъм изисква благоустроени обекти, музеи, туристически центрове, означения и интерпретация на културното наследство.

Таблица: Подстратегии и тяхната връзка с туристическата инфраструктура

Вид документ / политика	Основен фокус	Инфраструктурна свързаност
Селски туризъм	Развитие на туризма в селските райони	Селски квартири, етнокъщи, местни пазари, пътеки, информационни табели, благоустроени обществени пространства
Спортен туризъм	Спортен и развлекателен туризъм	Спортни игрища, зони за отдих, пешеходни и велосипедни пътеки, спортни центрове
Традиции и събития	Туризъм чрез културни прояви и местни традиции	Фестивални пространства, културни центрове, обществени зони, изложбени пространства
Конгресен / MICE туризъм	Бизнес събития, конференции и срещи	Конферентни зали, хотели с бизнес съоръжения, техническо и цифрово оборудване
Здравен туризъм	Балнеоложки, СПА и здравни услуги	Бани, минерални извори, здравни съоръжения, настаняване и инфраструктура за отдих
Културен туризъм	Културно наследство, музеи, местности	Музеи, галерии, туристически центрове, табели, интерпретативно съдържание

Годишни програми за развитие, насърчаване и подпомагане на туризма

Освен дългосрочните стратегии важна роля играят и годишните програми, чрез които се осигуряват конкретни дейности и финансови средства за туризма. За насърчаване и подпомагане на туризма през 2025 г. са планирани 91 975 000 денара от държавния бюджет. Средствата са предназначени за промоционални дейности, маркетинг, международно сътрудничество и дейности в подкрепа на туризма.

За 2025 г. са предвидени дейности като участие в международни туристически изложения, поддръжка на официалните туристически сайтове, организиране на информационни пътувания за блогъри, туроператори, медии и инфлуенсъри, както и проекти за туристическо-информационни табели, културни ценности и автокъмпии.

Тези програми са оперативни инструменти, чрез които стратегиите се превръщат в конкретни мерки. Освен популяризиране, те включват и инфраструктурен компонент, особено когато включват информационни табели, маркиране на културни ценности, подпомагане на къмпинги и подобряване на туристическото предлагане.

Таблица: Програма за насърчаване и подкрепа на туризма за 2025 г.

Елемент	Описание
Заглавие	Програма за насърчаване и подкрепа на туризма за 2025 г.
Приемащ орган	Правителство на Република Северна Македония
Изпълнител	Агенция за насърчаване и подпомагане на туризма

Елемент	Описание
Бюджет	91 975 000 денара
Основни дейности	Промоция, маркетинг, международно сътрудничество, подкрепа на туристически дейности
Инфраструктурни елементи	Туристически информационни табели, маркировка за културни ценности, подкрепа за къмпинги
Значение	Оперативен инструмент за годишна реализация на политиките в туризма

Стратегически план на Агенцията за насърчаване и подпомагане на туризма

Агенцията за насърчаване и подпомагане на туризма има важна роля в прилагането на туристическите политики, особено в областта на промоцията, брендирането, международното сътрудничество и подкрепата на туристическите продукти. Приоритетите на Агенцията за 2025 г. са свързани с брендинг и маркетинг, развитие на сегменти на туризма по специални интереси, селски и културен туризъм, както и сътрудничество с UNWTO чрез програми за туристически селища и обмен на добри практики.

Дългосрочното развитие на туризма изисква актуализирана национална стратегическа рамка, която ще свърже приоритетите, инвестициите и институционалните отговорности.

Това има пряко значение за туристическата инфраструктура, тъй като без актуална национална стратегия е по-трудно да се определят дългосрочните приоритети за инвестиции, регионално разпределение, развитие на туристически зони, стандарти за качество и координация между институциите.

Таблица: Роля на АППТ в националните туристически политики

Област	Роля на АППТ	Връзка с туристическа инфраструктура
Промоция	Популяризиране на страната като туристическа дестинация	По-голяма видимост на туристическите обекти и продукти
Брендиране	Развитие на туристическия имидж и маркетинг	Необходимост от привеждане в съответствие на инфраструктурата с марката на дестинацията
Международно сътрудничество	Сътрудничество с UNWTO и други организации	Трансфер на добри практики за туристически селища, селски и културен туризъм
Подкрепа за туристическите продукти	Развитие на сегменти като селски, културен, активен туризъм	Нужда от пътеки, информационни центрове,

Област	Роля на АППТ	Връзка с туристическа инфраструктура
		табели, туристически обекти и услуги
Координация	Свързване на институции и заинтересовани страни в туризма	По-добро планиране и изпълнение на инфраструктурни дейности

Стратегически план на Министерството на културата и туризма 2025–2027 г.

Със създаването и функционирането на Министерството на културата и туризма, туризмът е свързан още по-ясно с културата, културното наследство, творческите индустрии и международното популяризиране. Туристическият сектор има потенциал за растеж, създаване на работни места, привличане на чуждестранни инвестиции и устойчиво управление на природните и културните ресурси. Приоритетите за периода 2025–2027 г. включват модернизиране и подобряване на туристическото предлагане, особено в областта на културния, екологичния и селския туризъм.

Този подход е особено важен за туристическата инфраструктура, тъй като културният и селският туризъм изискват специфични видове инфраструктура: благоустроени културни обекти, туристически центрове, музеи, галерии, интерпретативни табла, достъпност за посетителите, цифрова информация, обществени санитарни съоръжения, системи за сигурност и обекти и услуги, които обогатяват престоя.

Таблица: Туризмът в Стратегическия план 2025–2027 г.

Приоритет	Описание	Свързаност с туристическа инфраструктура
Културен туризъм	Свързване на културното наследство с туристическото предлагане	Музеи, галерии, обекти, посетителски центрове, интерпретация
Екотуризмът	Развитие на туризъм, който зачита природните ресурси	Екопътеки, информационни табели, защитени територии, контролирани туристически зони
Селски туризъм	Активиране на селските райони чрез туризъм	Места за настаняване в селските райони, местни продукти, етнографски обекти и дейности, обществени пространства
Модернизиране на предлагането	Подобряване на качеството и конкурентоспособността	Дигитализация, подобрени услуги, стандартизация и благоустрояване
Инвестиции и работни места	Туризмът като икономически двигател	Стимул за частни и публични инвестиции в туристически съоръжения

Национални политики, свързани с развитието на туристическата инфраструктура

Националните политики за туризъм обхващат няколко взаимосвързани политики: икономическо развитие, регионално развитие, култура, околна среда, развитие на

селските райони, инвестиции, образование, цифровизация и подкрепа на частния сектор.

В туристическата инфраструктура това означава, че развитието не трябва да се разглежда само като изграждане на съоръжения, а като изграждане на цялостна туристическа система. Тази система включва съоръжения за настаняване и хранене, туристически знаци, информационни центрове, културни и рекреационни обекти и дейности, обществени зони, цифрови услуги, мерки за безопасност и комунално оборудване на туристическите зони.

Таблица: Национални политики и тяхното значение за туристическата инфраструктура

Национална политика	Основна цел	Въздействие върху туристическата инфраструктура
Туристическа политика	Развитие на конкурентоспособно туристическо предлагане	Насочва инвестиции в туристически продукти, услуги и обекти
Културна политика	Опазване и популяризиране на културното наследство	Благоустрояване и оборудване на музеи, обекти, галерии и културни маршрути
Политика за развитие на селските райони	Развитие на селските райони и местната икономика	Подкрепа за селски туризъм, настаняване в етнокомплекси и местни продукти
Политика за околната среда	Защита на природните ресурси	Устойчиво използване на природни забележителности и защитени територии
Политика за регионално развитие	Намаляване на регионалните различия	Насърчаване на инвестициите в туризма извън основните центрове
Политика за цифровизация	Модернизация на публични и частни услуги	Туристически приложения, цифрови карти, онлайн промоция
Политика за образование и човешки ресурси	Подобряване на знания и умения	Обучения за служители в туризма, екскурзоводи, информационни центрове и заведения за хранене

Връзка с туристическата инфраструктура без транспортна инфраструктура

Тъй като транспортната инфраструктура е изключена от обхвата, националните туристически стратегии и политики остават уместни за следните компоненти:

Компонент	Примери
Инфраструктура за настаняване	Хотели, апартаменти, къмпинги, планински хижи, места за настаняване в селските райони
Инфраструктура за обществено хранене	Ресторанти, традиционни механи, винарски и гастрономически обекти

Компонент	Примери
Информационна инфраструктура	Туристически информационни центрове, карти, табла, дигитални пътеводители, уеб портали
Културна инфраструктура	Музеи, галерии, археологически обекти, туристически центрове
Инфраструктура за отдих	Пешеходни и велосипедни пътеки, спортни игрища, ски и приключенски съоръжения
Селска и еко-инфраструктура	Екопътеки, благоустроени села, местни пазари, етно обекти
Комунално и сервизно обслужване	Санитарни възли, осветление, обществена хигиена, отпадъци, достъпност
Подкрепа за безопасност и здраве	Спасителни служби, амбулатории, туристическа полиция, системи за спешна помощ

По този начин туристическата инфраструктура се третира като инфраструктура, която подпомага престоя, преживяването, информирането, отдиха и безопасността на туристите в самата дестинация, докато пътищата, летищата, железопътните линии, пристанищата и общественият транспорт се считат за отделна транспортна инфраструктура.

Национална рамка в Република България

Националната рамка за развитие на туризма в Република България включва дългосрочната стратегия за туризъм, планове за нейното изпълнение, концепция за туристическо райониране, годишни програми за национална туристическа реклама и инструменти за туристическа информация. Тези документи и механизми формират основата за свързване на националните приоритети в туризма с развитието на местните дестинации.

За общините Кюстендил и Невестино националната рамка се разглежда от гледна точка на качеството и функционалността на туристическата инфраструктура, използването на културното и природното наследство, разнообразяването на предлагането и управлението на туристическите райони. В рамките на съвместната стратегия нейното значение се конкретизира чрез туристически обекти, места за настаняване и хранене, туристически услуги, места за отдих и дигитално съдържание, със специално внимание към Хисарлъка и района на църквата „Света Анна“.

Актуализирана национална стратегия за устойчиво развитие на туризма 2014–2030 г.

Основна национална стратегическа рамка е Актуализираната национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2014–2030 г. Дългосрочната посока е развитието на България като конкурентоспособна и устойчива туристическа дестинация.

Развитието на туризма е свързано с опазването на природната среда, културната автентичност и ползите за местното население. Особено важно е подобряването на туристическите продукти и услуги, адаптирането към нуждите на посетителите и развитието на целогодишно предлагане. Устойчивостта се счита за условие за дългосрочна конкурентоспособност, а изпълнението изисква сътрудничество между институциите, туристическия сектор и местните общности.

За целите на тази стратегия тези насоки се превръщат в подход, при който инфраструктурните инвестиции са свързани с реална туристическа функция. Благоустрояването на обектите се разглежда заедно с информацията, интерпретацията, достъпността, санитарното обслужване и поддръжката. При Хисарлъка това предполага функционално свързване на културното наследство и парковите обекти, а при „Света Анна“ – съгласуване на посетителските услуги със сакралния характер и природната среда.

Основни характеристики на националната стратегия

Елемент	Описание
Заглавие	Актуализирана национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Република България 2014–2030 г.
Национална институция	Министерство на туризма на Република България
Период	2014–2030 г.
Стратегическа ориентация	Устойчив и конкурентен туризъм, качествено туристическо предлагане и целогодишно използване на туристическите ресурси
Значение за съвместна стратегия	Основа за хармонизиране на туристическата инфраструктура с качеството на услугите, опазването на наследството и местното развитие

Времевият хоризонт на националната стратегия приключва преди края на периода 2026–2036 г. на съвместната стратегия. Поради това бъдещите прегледи на съвместната стратегия ще бъдат съобразени с националните насоки за развитие, които ще бъдат определени за периода след 2030 г.

План за действие за периода 2025–2027 г.

В периода януари 2025 г. – декември 2027 г. изпълнението на националните приоритети в туризма свързва стратегическите цели с подцели, мерки, дейности, срокове, очаквани резултати, индикатори, финансови механизми и компетентни институции и партньори. Мониторингът е базиран на първоначални стойности на индикаторите в края на 2024 г. и целеви стойности за следващите три години.

За съвместната стратегия е важно да се свържат дългосрочните насоки с конкретно програмиране и мониторинг на реализацията. Мерките за Кюстендил и Невестино са разработени чрез дейности с определени отговорни страни, срокове и очаквани резултати, а инфраструктурните дейности са разгледани заедно с техните оперативни разходи и отговорности за поддръжка.

Националните приоритети за развитие сами по себе си не гарантират, че е осигурено финансиране за отделните проекти за конкретни обекти. Финансовата и институционалната готовност на мерките за Хисарлъка и „Света Анна“ се определят при отделното им проектно разработване.

Концепция за туристическо райониране на България

Територията на България е организирана в девет туристически района. Общините представляват основна териториална единица при определяне на техните граници. За всеки регион са определени център и туристическа специализация, с цел по-ясно позициониране на туристическия пазар и по-ефективно управление на дестинациите. Туристическото райониране не е същото разделение като административните области или районите за планиране.

Кюстендил и Невестино са включени в туристически район София. Тяхната туристическа ориентация не трябва да се представя като формална принадлежност към Рило-Пиринския туристически район.

В съвместната стратегия регионалната принадлежност се разграничава от местната специализация. Туристическият профил на Кюстендил се развива чрез връзката на СПА услугите, културното наследство, градските и паркови пространства и планинската среда. Невестино се разглежда през културно-историческите забележителности, селската среда и природните богатства. Тези местни характеристики са в основата на връзката им с предлагането на Североизточния район за планиране.

Годишни програми за насърчаване на националния туризъм

Годишните програми за насърчаване на националния туризъм определят оперативния подход за представяне на България на вътрешния и международния пазар. Приоритетите за 2026 г. са насочени към разпознаваемостта на националната туристическа марка, положителния имидж на страната, стратегически партньорства и промоционални кампании на вътрешния, съседните и приоритетни международни пазари. Специално място заемат дигитализацията и ефективното съчетаване на маркетингови инструменти.

За Кюстендил и Невестино тази програмна рамка е от значение за разпознаваемостта на обектите и представянето на свързаните с тях туристически продукти. По отношение на инфраструктурата промоцията се основава на проверена информация за съоръженията, тяхната достъпност, работно време и туристически услуги. Промоционалните дейности не заместват необходимостта от функционални съоръжения, ясни табели и редовна поддръжка.

Национални инструменти за туристическа информация и цифровизация

В системата на националния туризъм функционират Националният туристически регистър, Регистърът на туристическите атракции и Единната система за туристическа информация – ЕСТИ. Министерството на туризма предоставя достъп до тези инструменти и насоки за използване и подаване на данни.

Съществуването на национални регистри и системи не означава, че всеки обект има пълна цифрова туристическа услуга. За целите на общата стратегия се прави разграничение между административни регистри и съдържание, предназначено за туристи: цифрови карти, описания на обектите, информация за достъпност, тематични маршрути, работно време и контакти с управляващите организации.

За Хисарлъка и „Света Анна“ дигиталната инфраструктура се разглежда като допълнение към физическата сигнализация и интерпретация. Нейната функционалност зависи от точността на данните, езиковата достъпност и определянето на лица, отговорни за актуализирането.

Връзка на националните насоки с туристическата инфраструктура

В рамките на общата стратегия националните насоки са свързани със специфични инфраструктурни категории. Следващата таблица показва приложението им в Кюстендил и Невестино; не представлява списък на вече одобрени или финансирани национални проекти.

Национална насока / инструмент	Инфраструктурна свързаност	Приложение в Кюстендил и Невестино
Устойчивост и качество на туристическото предлагане	Функционални обекти, посетителско оборудване, санитарно обслужване и поддръжка	Свързване на благоустрояването на обектите с дългосрочното им използване и управление
Разнообразно и целогодишно предлагане	Културни, балнеоложки, рекреационни и образователни обекти и дейности	Съчетаване на градско, балнеолошко, природно и селско туристическо предлагане
Опазване на природното и културното наследство	Контролирано движение, интерпретация и подходящо посетителско оборудване	Опазване на крепостта и лесопарк Хисарлъка и на сакралната и природната среда на „Света Анна“
Туристическо зонироване и позициониране	Свързани обекти, тематични маршрути и съгласувана информация	Представяне на двете общини като допълващи се дестинации в трансграничното предлагане
Промоция на националния туризъм	Качествено цифрово и печатно съдържание	Промоция въз основа на проверени и реално налични услуги
Национални информационни системи	Регистрация и обмен на туристически данни	Свързване на местна информация със съответните национални инструменти
Оперативно планиране и мониторинг	Инвентаризация, показатели, проектна документация и планове за поддръжка	Определяне на отговорни страни, срокове и измерими резултати за инфраструктурните мерки

Значение за съвместна стратегия

Националната рамка на Република България дава стратегическа основа за туристическото развитие на Кюстендил и Невестино, като конкретните инфраструктурни приоритети се определят в зависимост от местната ситуация, туристическите потребности и наличните ресурси.

В съвместната стратегия Хисарлъка се разглежда като пространство за свързване на културно наследство, парков отдиш и туристическа интерпретация. Районът на църквата „Св. Анна“ се разглежда като сакрално-природна цялост, в която туристическата инфраструктура трябва да бъде съобразена с характера на мястото. Връзката със Североизточния район за планиране се основава на допълване на предлагането, хармонизирана информация и съвместно разработване на туристически продукти, като същевременно се запазват специалните национални компетенции и местни отговорности.

2.2. Регионални и местни документи за развитие

Приоритетите за регионално развитие за периода 2021–2026 г. свързват туризма, селското стопанство, развитието на селските райони и опазването на наследството. Североизточният район за планиране има потенциал за развитие на селски, културен, природен, манастирски, гастрономически, активен и алтернативен туризъм. Тъй като повечето селища в региона са селски, туризмът се разглежда като възможност за съживяване на селските райони, подобряване на местната икономика, насърчаване на местните продукти и запазване на природното и културното наследство. Много културно-исторически и природни забележителности се намират именно в селските райони, поради което развитието на туризма е тясно свързано с подобряване на селската инфраструктура.

Ключов приоритет е подобряването на селската и туристическата инфраструктура. В тази насока се предвижда подобряване на инфраструктурата на манастирите в региона, особено в Старо Нагоричане, Липково, Крива Паланка и Куманово, както и подобряване на инфраструктурата във важни туристически обекти като Кокино и Куклица. Освен това се предвижда трасиране и маркиране на планински и велосипедни пътеки в Крива Паланка и Старо Нагоричане, изграждане на маршрути за трекинг, велосипеди и мотоциклети в Бислимска клисура, поставяне на платформи за риболовци и соларни осветителни тела, благоустрояване на Кумановска баня, трасиране на пътеки и маркиране на местности със скални рисунки, изграждане на инфоцентрове и инфопунктове и поставяне на информационни табели.

В контекста на туристическа инфраструктура без транспортна инфраструктура особено релевантни са елементите, които директно подобряват туристическото преживяване в самата дестинация: информационни центрове, информационни точки, информационни табла, благоустроени пътеки в туристическите зони, благоустрояване на терена, площадки, осветление, маркировка на културни и природни обекти и благоустрояване на манастирски, природни и културно-исторически пространства. Тези дейности са свързани не само с физическото благоустрояване, но и с подобряването на разпознаваемостта, ориентацията, безопасността и интерпретацията на туристическото съдържание.

Привличането на инвестиции и подпомагането на изграждането и категоризирането на местата за настаняване също са важни. Смята се, че увеличаването на посещаемостта в региона може да се постигне чрез увеличаване на капацитета за настаняване и подобряване на качеството им. Като примерни дейности се посочват разширяване на ловни хижи, подпомагане на частни инвестиции в нови бази за настаняване, обучения за използване на финансовите инструменти, последователно прилагане на категоризацията и изграждане на бази за настаняване и къмпинги.

Предвижда се също картографиране и оценка на природното и културно-историческото наследство, за да се определи кои ресурси имат реална туристическа стойност и как те могат да бъдат използвани устойчиво. Този подход е важен, защото не всеки обект автоматично представлява туристически продукт. Има нужда от проучване, консервация, интерпретация, популяризиране и свързване на обектите в тематични единици. В тази насока се предвижда изработването на интерактивни карти, рекламни материали, ГИС система за локализиране на най-значимите забележителности и проучване и опазване на значими обекти.

Друга съществена част е подобряването на видимостта чрез сигнализация и визуализация на туристически атрактивни места. Туристическите атракции остават слабо познати, ако не са маркирани и туристите нямат ясна информация за тях. Затова са предвидени многоезични табели, информационни табели, електронно съдържание, визуализация на Кокино и дигитално представяне на културни забележителности. Тази

част е особено важна за Североизточния район, тъй като има ценни обекти, но някои от тях все още нямат достатъчно туристическа разпознаваемост.

Освен благоустрояване на отделни обекти, се предвижда формиране и популяризиране на регионални туристически продукти. В тази насока се предвижда популяризиране на манастирска обиколка, свързана с манастирите в Източния район за планиране, обиколка на културни пейзажи, която включва Кокино, Куклица и Цоцев камен, обиколка за скално изкуство, гастрономическо предлагане, календар на събитията, подкрепа на културни и спортни прояви и съживяване на селска среда с богати етнографски характеристики. Този подход е важен, защото третира региона като интегрирана туристическа дестинация, а не като сбор от несвързани обекти.

Предвижда се и създаването на клъстер за туризъм в Североизточния район за планиране. Целта е да се свържат всички преки и непреки заинтересовани страни в туризма: общини, туристически агенции, заведения за обществено хранене, места за настаняване, културни институции, местни производители, гражданско общество и други доставчици на услуги. С такъв клъстер ще се подобри координацията, ще се специализират туристическите продукти и ще се засили регионалната реклама.

Освен това се предвижда въвеждането на информационна система за туристически отчети и анализи. Съществуването на усъвършенствана система за електронна отчетност и задълбочени анализи на туризма не е потвърдено в региона. Такава система би позволила по-добро проследяване на броя и структурата на туристите, техните потребности, мотиви за посещение, удовлетвореност и възможност за повторно посещение. Това е важно за по-ефективното планиране на туристическото предлагане, тъй като развитието не трябва да се базира само на предположения, а и на данни.

Също така е необходимо да се засили капацитетът на туристическите работници. Туризмът зависи не само от природните и културните ресурси, но и от качеството на услугите, знанията, професионализма и способността на местните заинтересовани страни да създават атрактивни туристически продукти. Затова се предвиждат обучения и семинари, укрепване на капацитета на местното население и възможност за наемане на квалифицирани лица от сферата на туризма в общините.

От гледна точка на културата се предвижда обогатяване на културното предлагане и подобряване на културната инфраструктура. Това включва подобряване на местните културни програми, координация между общините, възстановяване и подобряване на културни съоръжения, домове на културата, концертни пространства, кина и други обекти и дейности, които могат да допринесат за развитието на културния туризъм. Като се има предвид, че Североизточният регион разполага с археологически обекти, манастири, етнографско наследство и традиционни прояви, културната инфраструктура има важна роля за развитието на туристическото предлагане.

Като цяло туризмът се разглежда като част от по-широкото регионално развитие, а не като изолирана дейност. Туризмът е свързан с развитието на селските райони, инфраструктурата, културата, околната среда, човешкия капитал, инвестициите и местната икономика. Регионът има значителен потенциал, но и сериозни слабости: недостатъчно развита инфраструктура, недостатъчен капацитет за настаняване, недостатъчна туристическа сигнализация, ограничена промоция, недостатъчна координация между заинтересованите страни и недостатъчен анализ на туризма.

Приоритетите за местно развитие конкретизират регионалните насоки на ниво общини Куманово, Крива Паланка, Кратово, Липково, Ранковце и Старо Нагоричане. Регионалното планиране осигурява по-широката рамка за развитие, докато на местно ниво се определят мерки, проекти и дейности според нуждите и възможностите на всяка община.

Община Куманово

Развитието на туризма в селската част на община Куманово е важен местен икономически приоритет. Туристическият потенциал не се ограничава до градската зона, а включва и селски, природни, културни и рекреационни зони. Използването му изисква свързване на местните ресурси с подходяща инфраструктура и туристически услуги.

От гледна точка на туристическата инфраструктура обектите и дейностите, свързани с Бислимската клисура, Кумановска баня, културно-исторически местности, прояви, селски селища и места за отдих, са значими. Куманово, като най-голямата община в региона, има ролята на градски и обслужващ център, но има и потенциал за развитие на туризъм извън градското ядро.

Качеството на околната среда, обществената хигиена, управлението на отпадъците и водите и поддръжката на зелените площи пряко влияят върху туристическата привлекателност и устойчивост на Куманово. Следователно местното икономическо развитие трябва да бъде съобразено с екологичните приоритети и общинското планиране.

Община Крива Паланка

Местното развитие на Крива Паланка обединява икономически, екологични и социални приоритети, включително равнопоставеността между половете. В тази интегрирана рамка туризмът се основава на местната икономика, опазването на околната среда и културното наследство и устойчивото използване на ресурсите.

Сред местните икономически приоритети на Крива Паланка за периода 2024–2027 г. са развитието на екотуризм и гастрономически туризъм, както и производството на екологично чисти храни. Общината има потенциала да свърже туризма с местни продукти, природни ценности, селска среда, гастронимия и културно-манастирско наследство.

Годишното изпълнение на приоритетите за развитие в Крива Паланка е свързано със средства от местния бюджет и службите за икономическо развитие. За 2025 г. са предвидени дейности в подкрепа на малките и средни предприятия, предприемачеството, инвестициите и местната икономика.

Допълнителна посока на развитие е свързването на културното и природното наследство с алтернативния туризъм. Това е важно за туристическата инфраструктура, тъй като позволява наследството да се използва като основа за бъдещи туристически обекти и услуги.

Община Кратово

Община Кратово има особено значение в Североизточния регион, защото има силна туристическа идентичност, свързана със старата градска архитектура, кули, мостове, вулканичен релеф, културно наследство и природни обекти. Развитието на туризма изисква оценяване на потенциала на тези ресурси, определяне на възможностите за тяхното устойчиво използване и определяне на конкретни дейности.

Туризмът в Кратово допринася за местната икономика чрез свързване на културно наследство, ресторантьорски услуги и други дейности. За периода 2022–2026 г. тази връзка е важна за подобряване на икономическите резултати и активизиране на туристическия потенциал на общината.

Туристическите приоритети на Кратово са пряко свързани с благоустрояване на културни обекти, реконструкция и интерпретация на старата градска архитектура, поставяне на туристически табели, развитие на екскурзоводско обслужване, цифрови карти, инфо-център, предлагане на сувенири, културни маршрути и тематични туристически продукти.

Община Ранковце

Местното икономическо развитие на Ранковце за периода 2023–2028 г. се основава на използването на съществуващите ресурси и оценката на силните и слабите страни, възможностите и заплахите. Природните, селските и културните ценности представляват основата за свързани проекти за развитие и за насърчаване на местната икономика.

В контекста на туристическата инфраструктура Ранковце може да се свърже с обекти и услуги за селски туризъм, местни продукти, места за пикник, манастири и природни обекти, както и с регионални туристически маршрути, които биха свързали Крива Паланка, Кратово, Старо Нагоричане и Куманово.

Община Старо Нагоричане

Местното икономическо развитие на Старо Нагоричане се основава на сътрудничество между общината и местната общност. Участието на жителите е важно за определяне на приоритетите и за устойчивото използване на местните туристически ресурси.

Тъй като Старо Нагоричане е селска община, важно е да се развива тематичен, а не масов туризъм: манастирски, културен, селски, развлекателен и излетен. Необходими са информационни табели, благоустроени пространства около културните обекти, санитарни възли, места за почивка, малки заведения за хранене, рекламни материали и връзка с регионалните туристически маршрути.

Община Липково

В община Липково качеството на околната среда е основна предпоставка за селски, природен, екскурзионен и рекреационен туризъм. Екологичните приоритети за периода 2022–2028 г. са свързани с градоустройството, комуналното устройство и местното икономическо развитие. Координацията между тези области е важна за планирането и поддържането на туристическата инфраструктура.

Таблица: Местни документи и значение за туристическата инфраструктура

Община	Съответни местни документи	Основна връзка с туризма и туристическа инфраструктура
Куманово	Стратегия за МИР 2019–2024 г.; План за действие; ЛЕАП	Селски туризъм, Бислимска клисура, Кумановска баня, културно-развлекателно съдържание
Крива Паланка	Интегриран план за местно развитие 2024–2027 г.; План за МИР 2024–2027 г.; Програма за МИР 2025 г.; ЛЕАП 2025–2030 г.	Еко, гастрономически, културен, природен, манастирски и алтернативен туризъм
Кратово	Стратегия за развитие на туризма 2020–2024 г.; Стратегия за МИР 2022–2026 г.	Културен туризъм, стара градска архитектура, местности, туристически означения, информационно съдържание
Ранковце	План за МИР 2023–2028 г.	Развитие на селските райони, местни ресурси, малки предприятия, регионална свързаност
Старо Нагоричане	Стратегия за МИР 2019–2023 г.	Манастирски, културен, селски и развлекателен туризъм
Липково	ЛЕАП 2022–2028 г.; документи за местно развитие и околна среда	Природен, селски, екскурзионен и рекреационен туризъм

Община	Съответни местни документи	Основна връзка с туризма и туристическа инфраструктура
Кюстендил	План за интегрирано развитие 2021–2027 г.	Интегриран туризъм; Хисарлъка, крепост, парк, информационни и посетителски обекти. Плановите предложения не означават вече изградени обекти.
Невестино	План за интегрирано развитие 2021–2027 г.	Културни и природни ценности, еко- и културни пътеки; местно развитие за „Св. Анна“ в рамките на тази стратегия.

Местни устройствени документи в Кюстендил и Невестино

Рамката за местно развитие на общините Кюстендил и Невестино се основава на интегрираните планове за развитие за периода 2021–2027 г. Тези документи определят средносрочните общински приоритети и поставят основата за обвързване на икономическото развитие, устройство на територията, опазване на наследството и подобряване на обществените услуги. В рамките на съвместната стратегия техните насоки се разглеждат от гледна точка на туристическите обекти, свързаната с тях инфраструктура, туристическите услуги и свързаността на местното предлагане.

Община Кюстендил

Средносрочните приоритети за развитие на община Кюстендил за периода 2021–2027 г. включват града и 71 села. Те обвързват нуждите на градския център и селските населени места с целите на националното и регионалното развитие и създават основа за координирано общинско управление.

Интегрираното развитие на туризма е важна посока за местното развитие. Туризмът е свързан с използването на културно-историческото наследство, балнеолечебните ресурси, природната среда и обществените пространства. От гледна точка на инфраструктурата тази ориентация подчертава връзката между туристическите съоръжения, непосредствената им среда и услугите, които осигуряват престоя на посетителите.

Районът на **Хисарлъка има специално място**, където културното наследство и парковата функция се припокриват в единно туристическо-рекреационно пространство. Плановите включват подобрения в оборудването на парка, осветление и табели, защита и представяне на крепостта, информационен център, музейни съоръжения и подобрения в зоопарка. Тези насоки определят Хисарлъка като пространство, в което инфраструктурното устройство е свързано с културни, развлекателни и образователни функции.

Значението на тези насоки за планиране на туристическата инфраструктура е в разглеждането на Хисарлъка като цялостен туристически комплекс. Оборудването на парка и зоните за почивка подпомагат използването на комплекса за отдих; осветлението и сигнализацията са свързани с ориентацията и безопасността; музейно и информационно съдържание подпомага интерпретацията на наследството. Така инфраструктурата не се ограничава до отделни обекти, а включва и връзките между тях, движението на посетителите и организацията на престоя.

Мерките на съвместната стратегия следва да бъдат съобразени с общинските приоритети. Заявените планови намерения обаче се разграничават от действителното изграждане и експлоатация на обектите. Самото определяне на приоритети за развитие

не потвърждава, че са осигурени средства, че строителството е завършено или че обектите са въведени в експлоатация.

Община Невестино

Средносрочните приоритети за развитие на община Невестино за периода 2021–2027 г. създават основа за хармонизиране на местни инициативи, включително интервенции, свързани с туризма.

Развитието на туризма е свързано с предприемачеството и използването на културното и природното наследство. Предвидени са еко- и културни пътеки, както и опазване и благоустрояване на исторически и религиозни сгради. Туризмът се разглежда като дейност, която свързва местните ресурси с услугите и икономическите дейности в населените места.

От гледна точка на туристическата инфраструктура тези насоки се отнасят до устройството и представянето на местностите, свързването на обектите чрез пътеки и осигуряването на условия за тяхното посещение. Културните и природни ценности представляват ресурсна база, а туристическата инфраструктура позволява тяхното организирано и безопасно използване. В съвместната стратегия тази връзка се развива чрез сигнализация, интерпретация, зони за почивка и основно обслужване на посетителите.

За района на църквата „Света Анна“ край с. Смоличано не е потвърдено наличието на отделна, вече одобрена подробна програма за туристическо развитие. Общите насоки за културни пътеки и религиозно наследство не се равняват на одобрени местни инвестиции. Общата стратегия конкретизира нуждите, но тяхното реализиране зависи от общинските решения, условията на собственост, проектната документация и съгласието на компетентните органи и заинтересованите страни.

В тази зона подходът към инфраструктурата е обусловен от връзката на църковното пространство, извора и чешмата, местата за отдих и природните дадености в околната среда. Следователно интервенциите се разглеждат като благоустрояване на сакрално-природен комплекс, при зачитане на религиозната функция и характера на пространството. Информирането, ориентирането, санитарното обслужване и поддръжката са част от туристическата функция, а не заместител на основното предназначение на местността.

Рамка на проекта за изпълнение на приоритетите в местния туризъм

Допълнителна конкретна основа за свързване на местните насоки с туристическата инфраструктура е проект BGМК0200028 „Cross-border attractiveness – smart tourism in the region of Kyustendil – Kriva Palanka – Nevestino“, финансиран в рамките на Програма Interreg VI-A ИПП България – Северна Македония 2021–2027 г.

Преглед на местните документи и тяхното инфраструктурно значение

Община / обхват	Рамка на документ или проект	Основна връзка с туризма	Значение за туристическата инфраструктура
Кюстендил	План за интегрирано развитие 2021–2027 г.	Интегрирано развитие на туризма и използване на културни, природни и СПА ресурси	Основа за хармонизиране на инвестициите в туризма с приоритетите на общинското развитие
Кюстендил – Хисарлъка	Насоки за развитие на Хисарлъка	Свързване на наследството, парковия отход и посетителските обекти и услуги	Парково оборудване, осветление, табели, представяне на крепостта, информационно и музейно съдържание и зоопарк
Невестино	План за интегрирано развитие 2021–2027 г.	Предприемачество и туристическо използване на културно и природно наследство	Еко- и културни пътеки, опазване и благоустрояване на исторически и религиозни сгради
Невестино – „Света Анна“	Развитие на местността в общата стратегия	Свързване на религиозното посещение с природната и селска среда	Уточняване на нуждите от посрещане на посетителите, ориентиране, интерпретация, санитарно обслужване и поддръжка

2.3. Пространствено и градоустройствено планиране

Териториалното и градоустройственото планиране е в основата на правилното разполагане, устройство и развитие на туристическата инфраструктура. С устройствените документи се определят предназначението на земята, условията за застрояване, охранителните режими, обществените територии, зелените зони, зоните за отход и възможностите за развитие на туристическо съдържание. В нормативната уредба градоустройственото планиране се регулира чрез Закона за градоустройството, който определя системното и йерархично устройство на градоустройството, видовете и съдържанието на градоустройствените планове и принципите на устройство на територията.

В контекста на туристическата инфраструктура пространственото и градоустройственото планиране е важно, защото позволява туристическите обекти и услуги да се развиват планомерно, а не спонтанно. Това означава, че местата за настаняване, заведенията за хранене, информационните центрове, зоните за отход, културното съдържание, обществените пространства, санитарните възли, панорамните площадки и туристическата маркировка трябва да бъдат хармонизирани с устройствените и градоустройствените планове. Това е особено важно в селските и природно чувствителните райони, където туризмът може да допринесе за развитието, но в същото време може да създаде натиск върху природата, земята и местната общност.

За Североизточния район за планиране териториалното устройство има особено значение поради големия брой селски селища, природни обекти, културно-исторически ценности и потенциал за алтернативен туризъм. Местности като Кокино, Куклица, Цоцев камен, Бислимска клисура, Кумановска баня, манастири и селски райони не трябва да се третират само като отделни туристически обекти, а като част от една по-широка пространствена система. Поради това е необходимо тяхното устройство да бъде съобразено с устройствените документи, режимите на опазване, комуналното оборудване и капацитета на пространството.

За Хисарлъка пространственото планиране трябва да очертае археологическото ядро, лесопарка, развлекателните съоръжения и входните точки. При Св. Анна двоят на църквата, мястото за почивка от другата страна на пътя за достъп и отделният достъп до водопада се разграничават. Преустройството на съществуващите неизползвани сгради в туристически обекти е обусловено от проверка на собствеността, конструктивното състояние, разрешеното предназначение и съгласуванията с компетентните органи. Предполаганата пространствена връзка не означава гарантирано право на ползване.

Въпрос	Значение за туристическата инфраструктура
Използване на земята	Определя къде могат да се изграждат туристически, ресторантьорски, рекреационни и културни обекти
Градоустройствени условия	Установява правилата за изграждане, реконструкция и устройство на сгради
Защитени територии	Те въвеждат ограничения и специални условия за ползване на пространството
Обществени зони	Те дават възможност за оформяне на площи, паркове, пешеходни зони, места за наблюдение и почивка
Комунална инфраструктура	Важна е за канализацията, отпадъците, осветлението, водоснабдяването и обществената хигиена
Туристически обекти	Необходими са планировка, табели, информационни табели и контролирано ползване

2.4. Правна рамка за туризма, хотелиерството, ресторантьорството и местното развитие

Правната рамка за туризма, хотелиерството и местното развитие определя правната основа за планиране, организиране, извършване и надзор на дейностите, които създават туристическото предлагане. В контекста на туристическата инфраструктура тази рамка е важна, тъй като регулира условията за туристически услуги, настаняване, заведения за хранене, туристически водачи, категоризация, местни компетенции, регионално планиране и финансиране на проекти за развитие.

Североизточен район за планиране

Закон за туристическата дейност

Правната уредба на туристическата дейност определя условията за организиране и предоставяне на туристически услуги. При прилагането ѝ следва да се имат предвид приложимите изменения и допълнения.

Този закон урежда туристическата дейност, т.е. условията, при които се извършват туристическите услуги, дейността на туристическите агенции, екскурзоводи, придружители, туристически аниматори, туристическата реклама и други услуги, свързани с организираното пътуване и престой на туристи. От гледна точка на туристическата инфраструктура законът е важен, тъй като предоставя правна основа за организиране на туристически продукти, туристически маршрути, екскурзоводско обслужване, туристическа информация и услуги, които подобряват преживяването на посетителите.

В Североизточния район прилагането на този закон е свързано с развитието на туристически продукти като манастирски обиколки, културни маршрути, посещения на Кокино, Куклица, Цоцев камен, Кратово, Бислимска клисура, Кумановска баня и селски населени места. За тези продукти самото съществуване на местност не е достатъчно; необходими са законно организирани туристически услуги, водачи, информация, рекламни материали, местни доставчици на услуги и ясна координация с общините и компетентните институции.

Аспект на Закона за туристическата дейност	Значение за туристическата инфраструктура
Туристически услуги	Позволява организирането на посещения, обиколки, екскурзоводско обслужване и туристически програми
Туристически агенции	Те могат да създават и продават регионални туристически продукти
Екскурзоводи и придружители	Важни за интерпретацията на културни, природни и исторически обекти
Промоция на туризма	Свързани с карти, брошури, уеб платформи, приложения и информационни центрове
Туристически продукти	Позволяват свързването на няколко обекта в общо туристическо предлагане

Закон за хотелиерската и ресторантьорската дейност

Правната уредба на хотелиерската и ресторантьорската дейност установява условията за функциониране на местата за настаняване и заведенията за хранене. При прилагането ѝ се вземат предвид действащите изменения и допълнения.

Законът за хотелиерската и ресторантьорската дейност урежда условията и начина за извършване на тази дейност. Тя включва предоставяне на услуги за настаняване и хранене, тоест приготвяне и сервиране на храни и напитки.

Този закон е пряко свързан с туристическата инфраструктура, тъй като местата за настаняване и хранене са основна част от туристическото предлагане. Те включват хотели, мотели, апартаменти, стаи под наем, къмпинги, ресторанти, кафенета, традиционни механи, етноресторанти, местни гастрономически съоръжения и други съоръжения, които подпомагат престоя на туристите.

Аспект на Закона за хотелиерската и ресторантьорската дейност	Значение за туристическата инфраструктура
Услуги по настаняване	Правно основание за хотели, апартаменти, къмпинги, квартири, селски домакинства
Услуги за храна и напитки	Правно основание за ресторанти, барове, традиционни механи и гастрономически предложения
Категоризация	Важно за качеството, стандартите и доверието сред туристите
Условия за извършване на дейността	Гарантира минимални технически, санитарни и сервизни стандарти
Инспекционен надзор	Позволява контрол на законността и качеството на услугите

Закон за местното самоуправление

Законът за местното самоуправление е важен, защото определя правомощията на общините, прякото участие на гражданите в процеса на вземане на решения, организацията и работата на общинските органи, общинската администрация, собствеността на общината и сътрудничеството между общините и правителството.

От гледна точка на туризма този закон е важен, тъй като общините имат пряка роля в местното икономическо развитие, градоустройството, комуналните дейности, културата, спорта, опазването на околната среда, обществените зони и програмите за местно развитие. Тези области са основа за развитие на туристическа инфраструктура без транспортна инфраструктура.

В Североизточния регион общините Куманово, Крива Паланка, Кратово, Липково, Ранковце и Старо Нагоричане могат да планират и реализират туристически обекти и услуги чрез своите стратегии за местно икономическо развитие, културни, екологични и комунални програми. Това включва благоустрояване на местности, поставяне на туристическа маркировка, създаване на информационни пунктове, обществени санитарни възли и зелени площи, осигуряване на осветление, организиране на събития, подкрепа за местни продукти и популяризиране на туристическия потенциал на общините.

Правомощия на общината	Връзка с туристическа инфраструктура
Местно икономическо развитие	Подпомагане на туризма, малкия бизнес, местните продукти и услуги
Градско планиране	Определяне на места и условия за туристически и хотелиерски обекти
Комунални дейности	Хигиена, отпадъци, осветление, обществени зони, санитарни условия
Култура	Музеи, събития, местно наследство, културни маршрути
Спорт и отдих	Пътеки, места за пикник, спортни съоръжения, зони за отдих

Правомощия на общината	Връзка с туристическа инфраструктура
Околна среда	Защита на природни обекти и устойчиво използване на пространството

Закон за балансирано регионално развитие

Законът за балансирано регионално развитие урежда политиката за насърчаване на балансираното регионално развитие, целите, принципите, носителите на политиката, планирането на регионалното развитие, финансирането, изпълнението, наблюдението и оценката на плановите документи и проекти.

Регионалното планиране и прилагането на политиките за развитие трябва да са в съответствие с приложимата правна рамка и нейните изменения и допълнения.

Този закон е особено важен за Североизточния район за планиране, тъй като именно на базата на системата за балансирано регионално развитие се изготвят и изпълняват програмите за развитие на районите за планиране. В тази рамка са определени регионалните приоритети, мерки и проекти за периода 2021–2026 г.

От гледна точка на туристическата инфраструктура Законът за балансирано регионално развитие е важен, защото дава възможност за междуобщинска координация и финансиране на проекти, които не са ограничени до една община. Туристическите маршрути, културните пейзажи, обиколките на манастирите, гастрономическите предложения, регионалната реклама и туристическите знаци често имат регионален характер и изискват съвместно планиране.

Елемент на регионалното развитие	Значение за туризма
Райони за планиране	Те позволяват туризмът да бъде планиран на по-широко регионално ниво
Програми за развитие	Определяне на мерки за туризъм, развитие на селските райони, инфраструктура и местна икономика
Финансиране на регионални проекти	Може да поддържа информационни центрове, обекти, табели, пътеки и промоция
Междуобщинско сътрудничество	Важно за туристическите маршрути и общите туристически продукти
Мониторинг и оценка	Позволява проверка на резултатите от реализираните проекти

Общини Кюстендил и Невестино

Правна рамка за туризма, хотелиерството, ресторантьорството и местното развитие

Правната рамка за развитие на туристическата инфраструктура в общините Кюстендил и Невестино се състои от няколко взаимосвързани закони и подзаконови нормативни актове. Централно място има Законът за туризма, а планирането и реализацията на инфраструктурни проекти са свързани и с нормативната уредба за регионално развитие, местно самоуправление, устройство на територията, строителство, културно наследство, опазване на природата, безопасност на храните, местни данъци и достъпност.

В Република България хотелиерството и ресторантьорството не се уреждат с отделен закон за хотелиерската и ресторантьорската дейност, а основно чрез Закона за туризма и подзаконовите нормативни актове за категоризация на местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. Допълнително се прилагат разпоредбите за храните, здравните и хигиенните условия, защитата на потребителите, устройството на територията и безопасността на обектите.

Закон за туризма

Законът за туризма е основен отраслов нормативен акт, който урежда управлението, регулирането и контрола на туристическите дейности, услуги и съоръжения, туристическото райониране, категоризацията и регистрацията на туристическите обекти, туристическата информация и разпределението на правомощията между държавните и общинските институции. Законът урежда и участието на туристически сдружения, юридически лица и други заинтересовани лица в развитието на туризма.

Законът определя преките правомощия на общините. Общинският съвет приема програма за развитие на туризма на територията на общината, съобразена със стратегическите и устройствените документи от по-високо ниво. Кметът организира и координира провеждането на местната туристическа политика, участва в популяризирането на общината, извършва определени административни процедури и осигурява условия за туристическа информация и развитие на местното предлагане.

За Кюстендил и Невестино това означава, че развитието на туристическата инфраструктура трябва да бъде свързано с общинските програми за развитие на туризма, плановите за интегрирано развитие и годишните бюджети. Инфраструктурните мерки на Хисарлъка и при „Света Анна“ не се изпълняват само на базата на обща стратегия, а се разработват чрез съответните общински, пространствени, проектни и бюджетни процедури.

Законът създава и основа за дейността на туристически информационни центрове. Тяхната функция е да предоставят информация на туристите, да популяризират местното предлагане и да свързват атракции, настаняване, ресторантьорски услуги, събития и местни продукти. За планираното туристическо съдържание на Хисарлъка и при „Света Анна“ трябва да се определи дали ще функционират като официални туристически информационни центрове, туристически центрове, музейно-интерпретативни пространства или комбинирани съоръжения. Техният правен статут, оператор, услуги, необходимият персонал и начин на работа зависят от това определяне.

Категоризация на местата за настаняване и заведенията за хранене

Със Закона за туризма и наредбата към него се уреждат видовете, категориите и минималните условия за местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения. Категоризацията се отнася за хотели, мотели, семейни хотели, къщи за гости и стаи за гости, апартаменти за гости, къмпинги, туристически селища и други законово определени форми на настаняване, както и за ресторанти, механи, кафенета, барове и други обекти за хранене и развлечения.

Категорията на отделни видове места за настаняване и заведения за хранене се определя от министъра на туризма, а за останалите категории е компетентен кметът на общината. За обектите от компетентността на кмета категоризацията се извършва чрез общинска процедура и съответна експертна комисия. Категоризираните обекти

получават удостоверение и категорийна символика и се вписват в Националния туристически регистър.

По-подробните условия се определят с **Наредбата за изискванията към категоризираните места за настаняване и заведения за хранене и развлечения, за реда за определяне на категорията и за условията за регистриране на стаи и апартаменти за гости**. Тя урежда характеристиките на обектите, оборудването, услугите и административните процедури за категоризация и регистрация.

За туристическата инфраструктура в Кюстендил и Невестино това означава всеки обект, който ще предлага настаняване, храна или напитки, да има подходящо предназначение, правен статут и необходима категоризация или регистрация. Предвиждането на кафене, зона за дегустация или продажба на местни продукти в бъдещ туристически център не представлява автоматично разрешение за извършване на ресторантьорска дейност. Преди започване на работа трябва да се определят видът на услугата, операторът, категоризацията, регистрацията по Закона за храните и условията за ползване на пространството.

В Хисарлъка съществуващите и бъдещите заведения за обществено хранене трябва да се разглеждат отделно от парковете, музейните и информационните функции. В „Света Анна“, където не е потвърдено непосредствено достъпно ресторантьорско обслужване, евентуалното предоставяне на напитки, пакетирани храни или местни продукти трябва да бъде организирано в мащаб, съобразен с посещаемостта, санитарните условия и сакралния характер на местността.

Закон за храните

Обектите, които произвеждат, приготвят, съхраняват или сервират храна, също са предмет на Закона за храните. Той регламентира безопасността и качеството на храните, регистрацията и одобрението на обектите, отговорностите на операторите и официалния надзор.

Ресторанти, механи, дегустационни зали и други обекти, в които се работи с храни, трябва да бъдат регистрирани или одобрени от компетентните органи за безопасност на храните, в зависимост от вида на дейността. Категоризацията по Закона за туризма и регистрацията по Закона за храните са различни процедури и изпълнението на едната не замества другата.

Това е от значение и за популяризирането на местна гастрономия и селскостопански продукти от Кюстендил и Невестино. Дегустациите, продажбите и сервирането на местни продукти следва да се организират чрез регистрирани оператори и помещения, отговарящи на хигиенните и техническите изисквания. Стратегията може да предвиди развитието на такова съдържание, но не замества режима на регистрация и контрол.

Закон за регионалното развитие

Законът за регионалното развитие урежда системата за стратегическо планиране, програмиране, финансиране, изпълнение, мониторинг и оценка на регионалното и местното развитие. Той определя мястото и съдържанието на планове за интегрирано развитие на общините.

Планът за интегрирано развитие установява средносрочни цели и приоритети за устойчиво развитие на общината и нейните връзки с други общини. Планът трябва да

осигури пространствена, времева и съдържателна координация на различните секторни политики и ресурси. Съдържа програма за изпълнение и индикатори за мониторинг и оценка. Планът се приема от общинския съвет по предложение на кмета и има седемгодишен срок на действие.

Кметът организира разработването и изпълнението на плана и представя годишни отчети за изпълнението му, а общинският съвет приема плана, одобрява докладите и контролира спазването на общия устройствен план.

Съответно мерки за туристическа инфраструктура в Кюстендил и Невестино трябва да бъдат въведени или хармонизирани с програмите за реализация на интегрираните планове за развитие. Това е особено важно за мерки, които изискват общинско финансиране, промени в устройствени планове, решаване на имотни въпроси или многогодишна поддръжка.

Регионалното развитие може да се финансира от държавни и общински бюджети, фондове на Европейския съюз, средства от физически и юридически лица, международни финансови институции и други разрешени от закона средства. Предвиждането на определена мярка не означава автоматично осигуряване на средства. За всяка инвестиция следва да се определи начинът на финансиране, отговорната страна, собствеността, готовността на проекта и бъдещите разходи за експлоатация и поддръжка.

Закон за местното самоуправление и местната администрация

Законът за местното самоуправление и местната администрация установява правомощията на общинския съвет, кмета и общинската администрация. Общините управляват въпроси от местно значение, включително общинска собственост, местно икономическо развитие, пространствено и градско планиране, комунални дейности, култура, спорт, отдих, околна среда и някои туристически дейности.

Общинският съвет приема стратегии, програми, планове, бюджети и местни нормативни актове, взема решения за ползването на общинската собственост и контролира дейността на общинските предприятия и учреждения. Кметът организира изпълнението на решенията, ръководи общинската администрация и представлява общината.

При прилагането на тази стратегия общините Кюстендил и Невестино следва да определят собствеността и управлението на всеки инфраструктурен елемент. За Хисарлъка трябва да се разграничат отговорностите за лесопарк, крепостта, алеите, сцената, зоологическата градина, местата за паркиране и евентуалния туристически център. При „Света Анна“ трябва да се определи собствеността и правото на ползване на църквата, прилежащите постройки, района при чешмата и извора, мястото за почивка и достъпа до водопада.

Закон за местните данъци и такси

Законът за местните данъци и такси регламентира туристическия данък, който се начислява за нощувки. Размерът на данъка се определя с решение и наредба на общинския съвет в законоустановените граници, а приходите се внасят в общинския бюджет.

Лицата, предлагащи нощувки, са длъжни да начисляват, отчитат и заплащат туристически данък. Данните за нощувките са свързани с туристическата информационна система и с контрола на регистрираните места за настаняване.

За Кюстендил и Невестино туристическият данък представлява местен приход, свързан с обема на регистрираните нощувки. Съществуването му не е достатъчна финансова основа за големи инфраструктурни инвестиции, но приходите могат да се обвържат с местни програми за туризъм, популяризиране, информация, поддръжка и благоустрояване на туристическите пространства съгласно приложимите бюджетни и общински решения.

Закон за устройство на територията

Законът за устройство на територията урежда предназначението и използването на земята, устройствените планове, инвестиционното проектиране, разрешенията за строеж, изграждането и използването на обектите. Всеки нов посетителски, санитарен, ресторантьорски или рекреационен обект следва да бъде съобразен с предназначението на земята, действащите устройствени планове и условията за строителство.

Поставянето на сглобяеми обекти, павилиони, информационни пунктове, санитарни възли, навеси и друго туристическо оборудване също подлежи на съответните устройствени и административни процедури. Определянето на даден обект като „сглобяем“ или „временен“ не го освобождава автоматично от необходимите одобрения.

За Хисарлъка пространствено-строителните процедури следва да бъдат съобразени с парковия и археологически характер на обекта. В „Света Анна“ следва да се проверят границите и предназначението на парцелите, правото на достъп, статута на съществуващите неизползвани сгради и възможността за тяхното адаптиране или промяна на предназначението.

Закон за културното наследство

Законът за културното наследство има пряко отношение към крепостта Хисарлъка, църквата „Св. Анна“ и други недвижими културни ценности. Законът урежда тяхното идентифициране, опазване, консервация, реставрация, управление и представяне.

Инвестиционните проекти и исканията за намеса в недвижими културни ценности и в техните защитени територии подлежат на специално експертно съгласуване в предвидените от закона случаи. Това се отнася и за интервенции, които на пръв поглед имат само туристическа или обществена функция, като осветление, знаци, огради, пътеки, рампи, инсталации или разполагане на оборудване.

Следователно мерките за крепостта Хисарлъка не трябва да се свеждат до общо парково благоустрояване. Всяка намеса в археологическото ядро и неговата защитена среда трябва да се основава на установен режим на защита и консервационни условия. Същият принцип важи и за църквата „Св. Анна“ и нейните непосредствени околности, особено ако сградата или пространството има официален статут на културно наследство или се намира в защитена зона.

Правила за достъпност и универсален дизайн

Законът за устройство на територията и **Наредба № РД-02-20-2 от 26 януари 2021 г.** определят изискванията за достъпност и универсален дизайн на обществените пространства, сградите и съоръженията. Наредбата определя минималните стандарти за пешеходни пространства, достъпни маршрути, входи, рампи, стълбища, асансьори, паркоместа, санитарни възли, сигнализация и други елементи.

Тези изисквания следва да се прилагат при проектиране на нови туристически центрове, санитарни възли, информационни пунктове и маршрути за достъп. При защитените културни и природни обекти решенията трябва едновременно да спазват условията за достъпност, защита и техническа осъществимост.

Действителната недостъпност на съществуващи пътеки или съоръжения не се премахва просто чрез поставяне на рампа на входа. Тя изисква непрекъсната достъпна среда, която включва пристигане, движение, влизане, информация, използване на услугата и адаптирания санитарен възел. Когато пълната физическа достъпност не е осъществима поради терена или режима на опазване, трябва да се предостави проверена информация за ограниченията и подходящи алтернативни средства за интерпретация.

Преглед на съответната правна рамка

Закон или подзаконов акт	Област, която урежда	Значение за туристическата инфраструктура в Кюстендил и Невестино
Закон за туризма	Туристически дейности, услуги, съоръжения, местни власти, информация и регистри	Основи на общинските програми за туризъм, категоризация и управление на туристическите услуги
Наредба за категоризация на местата за настаняване и заведенията за хранене и развлечения	Видове съоръжения, категории, оборудване, услуги и процедури	Приложима за хотели, къщи за гости, ресторанти, механи и други туристически съоръжения
Закон за храните	Безопасност на храните и регистрация на оператори и обекти	Приложимо за ресторанти, стаи за дегустации, кафенета и продажба на местни хранителни продукти
Закон за регионалното развитие	Планове за интегрирано развитие, финансиране, мониторинг и оценка	Основа за въвеждане на инфраструктурни приоритети в общинските планове и програми
Закон за местното самоуправление и местната администрация	Правомощия на съвета, кмета и администрацията	Определяне на собствеността, управлението, бюджетирането и поддържането на общинските туристически зони
Закон за местните данъци и такси	Туристически данък и местни приходи	Приходи, свързани с регистрирани нощувки и местна туристическа политика

Закон за устройство на територията	Земеползване, проектиране, строителство и използване	Задължителна база за туристически центрове, санитарни възли, пътеки, оборудване и преустройство на съоръженията
Закон за културното наследство	Защита, консервация и интервенции върху културни ценности	Пряко отношение към крепостта Хисарлъка, църквата Света Анна и околностите им
Наредба № РД-02-20-2 от 2021 г.	Достъпност и универсален дизайн	Стандарти за достъпни маршрути, входи, тоалетни, паркоместа и информация

2.5. Правна рамка за опазване на природата и културното наследство

Опазването на природното и културното наследство е основно изискване за планиране и използване на туристическата инфраструктура. И в двете страни инфраструктурните намеси са съобразени със статута на обекта, режимите на защита и процедурите за одобрение от компетентните институции.

Република Северна Македония

Основният нормативен акт е **Законът за защита на природата**, който урежда опазването на биологичното и ландшафтното разнообразие, природното наследство и управлението на защитените територии. За туристическата инфраструктура значението му се отнася до разрешените дейности, използването на пространството и опазването на природните ценности. Пътеките, панорамни площадките, местата за пикник и туристическото оборудване в защитените територии са в съответствие с актовете за обявяване, зоните за защита и съответните планове за управление.

Законът за околната среда урежда процедурите за оценка на въздействието на планове и проекти върху околната среда. В зависимост от вида, обхвата и местоположението на интервенцията се определя необходимостта от стратегическа оценка, оценка на въздействието на проекта или друга приложима процедура.

Законът за опазване на културното наследство урежда идентифицирането, валоризацията, консервацията, реставрацията и използването на културното наследство. Намесите в защитените обекти и в тяхната защитена среда са предмет на подходящи условия и одобрения от компетентните органи. Това важи и за поставянето на туристически табели, осветление, пътеки, огради и друга поддържаща инфраструктура, когато засягат културното наследство.

В Североизточния район за планиране тези разпоредби се отнасят за природни и културни обекти, включително Кокино, Куклица, стария градски център на Кратово, църквата „Св. Георги“ в Старо Нагоричане и манастирския комплекс „Св. Йоаким Осоговски“. Приложимите условия се определят индивидуално, съобразно определения статут и граници на защита на всяко обект.

Република България

Основната рамка се състои от **Закона за защитените територии**, **Закона за биологичното разнообразие** и **Закона за опазване на околната среда**. Те регулират опазването на природните територии, видове и местообитания, управлението на защитените зони и оценката на въздействието на планове и проекти. За намеси, които могат да засегнат зони от мрежата Натура 2000, се прилага и процедурата за оценка за съвместимост им с целите за защита, когато това се изисква от закона.

Законът за културното наследство урежда опазването, консервацията, реставрацията и представянето на културни ценности. Инвестиционните проекти и намесите в защитените територии на недвижимото културно наследство подлежат на професионално съгласуване в законоустановените случаи. Това обхваща и съпътстващото туристически обекти и услуги, ако то засяга защитения обект или околностите му.

В общините Кюстендил и Невестино тези разпоредби са особено значими за устройството на Хисарлъка и района на църквата „Св. Анна“. В Хисарлъка туристическата инфраструктура е в хармония с опазването на крепостта и природната среда. При „Св. Анна“ са взети под внимание сакралният характер, изворът, водопадът и околността, а конкретните законови задължения се определят според формалния статут на сградите и земята.

И в двете страни включването на конкретна интервенция в стратегията не замества необходимите екологични, природозащитни и други одобрения за нейното изпълнение.

2.6. Съответствие с принципите на устойчивия туризъм

Развитието на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино се основава на баланс между икономическото развитие, опазването на природното и културното наследство и интересите на местното население. Трансграничната зона се разглежда като едно цяло с взаимосвързано културно, природно, селско, СПА и развлекателно съдържание, като се зачитат особеностите на всяко населено място и националните правни рамки.

Устойчивостта не се оценява само чрез увеличаване на броя на посетителите, но и чрез качеството на посещението, опазването на ресурсите, достъпността, функционалността на инфраструктурата и дългосрочната полза за местните общности. Тези принципи се прилагат при планирането, проектирането, използването и поддържането на туристическите зони.

Екологична устойчивост

Устойчивостта на околната среда предполага, че туристическата инфраструктура и дейностите не причиняват деградация на естествените местообитания, замърсяване, нарушаване на ландшафта или прекомерно използване на ресурси. Предпочитат се пространствено адаптирани решения: маркирани пешеходни и учебни пътеки, уредени панорамни площадки, места за почивка, адекватни санитарни възли и организирано събиране и извозване на отпадъци.

В Бислимската клисура, района на Осогово и речните коридори този принцип се прилага чрез насочване на посетителите по определени маршрути и избягване на ненужно разширяване на застроените площи. В лесопарк „Хисарлъка“ устройството на алеи, места за отдих и осветление трябва да запази растителността и да ограничи нарушаването на естествената среда. При „Света Анна“ и водопада край Смоличано опазването на водите, предотвратяването на ерозията и управлението на отпадъците от посещенията за пикник са от особено значение.

Решения за рационално използване на вода и енергия, трайни материали и лесно поддържаемо оборудване се прилагат в целия обхват. Мащабът на строителството е съобразен с чувствителността на пространството и реалните туристически нужди.

Защита на културното наследство

Устойчивият туризъм свързва туристическото използване на наследството със запазването на неговата автентичност, цялост и значение за местната общност. Археологически обекти, стари градски ядра, мостове, кули, манастири и църкви се третираат като ценности, които изискват непрекъсната защита, поддръжка и експертна интерпретация.

В Кратово този подход предполага запазване на старата градска архитектура, кули, мостове и културен пейзаж. При Кокино и Цоцев камен пътеките, информационните табели и други съоръжения се поставят с внимание към културните и природните особености. При Хисарлъка туристическото съдържание се съчетава с опазването на крепостта и археологическите останки, а при Невестино се зачита историческата стойност на Кадин мост и сакралния характер на „Света Анна“.

Интерпретацията трябва да бъде разбираема и основана на проверени данни. Историческите факти се разграничават от местните традиции, а съвременното туристическо съдържание не трябва да създава погрешна представа за наследството. Дигиталните дисплеи и образователните материали допълват преживяването, без да изискват ненужни физически намеси.

Икономическа жизнеспособност и местна полза

Икономическата устойчивост предполага, че развитието на туризма създава ползи за местните жители и бизнеса и осигурява условия за дългосрочно функциониране на инфраструктурата. Местните места за настаняване, ресторанти, водачи, занаятчийи, фермери и производители на храни и сувенири са важни участници в туристическото предлагане.

В селата на Североизточния район, Кюстендил и Невестино туристическите посещения са свързани с местна гастрономия, селскостопански продукти, традиционни занаяти и малки места за настаняване. Посещенията в Кратово, Кокино и Осогово могат да бъдат допълнени с местни услуги, а тези в Хисарлъка и „Света Анна“ — с предлагането в Кюстендил, Невестино и околните населени места.

Трансграничната свързаност се основава на програми, които включват реално налични услуги и местни доставчици от двете страни на границата. При това устойчивостта на инвестициите изисква оценка не само на строителството, но и на разходите за персонал, почистване, енергия, ремонти и обновяване на оборудването. Новите съоръжения са планирани в мащаб, който съответства на очакваното предназначение и наличните средства за експлоатация.

Социална и културна устойчивост

Туристическите дейности трябва да бъдат приемливи за местното население и да зачитат неговите обичаи, религиозни ценности и ежедневни нужди. Устройването на обществени туристически пространства трябва да създава и ползи за жителите, без неоправдано да ограничава достъпа им или да нарушава качеството на живот.

В старото градско ядро на Кратово и градските пространства на Кюстендил туристическото използване е хармонизирано с жилищната, търговската и обществената функция. В селските населени места се зачита неприкосновеността на личния живот на домакинствата и текущите селскостопански дейности. В манастира „Св. Йоаким Осоговски“, църквата „Св. Георги“ и „Св. Анна“ се организират посещения при спазване на службите, тишината, религиозните правила и гробищните пространства.

Достъпността и включването на различни групи посетители са неразделна част от устойчивостта. Инфраструктурата и информацията трябва да отчитат нуждите на хората с увреждания, по-възрастните посетители и семействата с деца. Когато релефът или изискванията за опазване на наследството ограничават определени решения, се предоставя точна информация за бариерите и подходящи алтернативни начини за преживяване на обекта.

Управление на посетителските потоци

Управлението на посетителските потоци включва организирано приемане, ясна информация, маркирани маршрути, правила за поведение и редовна поддръжка. Обхватът и начинът на посещение се съобразяват с чувствителността на обекта, инфраструктурното му оборудване и възможностите на управителя.

При Кокино, Куклица и Бислимската клисура насочването на движението е важно за намаляване на щетите и рисковете. При Хисарлъка е необходима ясна връзка между входните точки, крепостта, развлекателните съоръжения и сцената. При „Света Анна“ следва да се обособят маршрути за придвижване през сакралното пространство, за отдих и за достъп до водопада.

При по-чувствителни обекти ограниченията за посещения се определят въз основа на оценка на въздействията и условията за безопасност, а не чрез произволно определени капацитети. За целия обхват се следи състоянието на пътеките и оборудването, отпадъците, щетите, сезонните натоварвания и обратната връзка от посетителите и местното население.

При планирането на инвестициите се прилага общ ред: определяне на реалните нужди, безопасно използване и поддръжка на съществуващата инфраструктура, разглеждане на възможностите за нейната реконструкция или преустройство и едва след това обосновано ново строителство. По този начин туристическото развитие на Североизточния район за планиране, Кюстендил и Невестино е насочено към запазени обекти, качествено посещение и постоянна местна полза.

3. Анализ на съществуващото състояние

3.1. Обща характеристика на територията

Североизточният район за планиране се намира в североизточната част на Република Северна Македонија и представлява район със значителен природен, културен, селски потенциал и потенциал за развитие. Регионът включва общините Куманово, Крива Паланка, Кратово, Липково, Ранковце и Старо Нагоричане, като положението му е особено важно поради граничното му положение със Сърбия и България. Това географско положение му дава възможност за развитие на трансгранично сътрудничество, регионална връзка и туристическа мрежа със съседните области.

Районът се характеризира с разнообразен терен, състоящ се от котловини, речни долини, планински вериги, клисури и селски селища. В района се открояват природни единици като Осоговската планина, Бислимската клисура, долините на Пчиня и Крива река, както и други хълмисто-планински и селски райони, подходящи за отдих, туризъм, колоездене, екскурзионни дейности и екотуризм.

По отношение на населението и пространствената структура, регионът има ясно изразен селски характер. Голяма част от населените места са села, което създава потенциал за развитие на селски туризъм, местна гастрономия, традиционни продукти, етно съдържание и малък семеен бизнес. Въпреки това, селският характер също така показва необходимостта от подобряване на местната инфраструктура, обществените услуги, комуналното оборудване и икономическите възможности за населението.

В икономическо отношение Североизточният регион е изправен пред предизвикателства за развитие, но има потенциал в селското стопанство, малкия бизнес, услугите, туризма, културата и трансграничното сътрудничество. Най-големият градски и икономически център е Куманово, а Крива Паланка и Кратово имат значителна роля в развитието на културен, селски, природен и алтернативен туризъм.

От туристическа гледна точка в района има няколко значими обекти и ресурси. Сред най-разпознаваемите са Кокино, Куклица, Цоцев камен, Кратово, Бислимска клисура, Кумановска баня, манастири и множество селски райони. Тези ресурси създават възможност за развитие на културен, археологически, манастирски, природен, селски, гастрономически, активен и алтернативен туризъм.

Основни характеристики на района

Характеристика	Описание
Географско положение	Североизточна част на страната, с възможности за трансгранично сътрудничество
Общини	Куманово, Крива Паланка, Кратово, Липково, Ранковце и Старо Нагоричане
Релеф	Котловини, речни долини, проломи, хълмисто-планински и селски райони
Природни ценности	Осоговската планина, Бислимска клисура, Пчиня, Крива река, природни пейзажи
Селища	Предимно селска селищна структура с голям брой села
Туристически потенциал	Кокино, Куклица, Цоцев камен, Кратово, манастири, балнеоложки обекти, селски райони

Характеристика	Описание
Възможности за развитие	Селски туризъм, културен туризъм, екотуризм, гастрономия, активен туризъм
Основни предизвикателства	Недостатъчна туристическа инфраструктура, слаба реклама, ограничени възможности за настаняване, необходимост от по-добра координация
Български обхват	Община Кюстендил и община Невестино; специални пилотни зони Хисарлъка и „Света Анна“ край Смоличано.
Допълване	СПА и музейни услуги в Кюстендил, лесопарк Хисарлъка, Кадин мост, домакини в селските райони и сакрално-природно наследство в Невестино.
Разлики в готовността	Хисарлъка: добра инфраструктурна обезпеченост с организационни и интерпретативни пропуски. Св. Анна: основна зона за почивка, но недостатъчна информация и санитарно обслужване.

Общите характеристики на района показват, че Североизточният район за планиране има значителен потенциал за развитие, особено в областта на туризма, развитието на селските райони и използването на природното и културното наследство. Регионът има автентични местности, разнообразен ландшафт, богато наследство и селска среда, които могат да се превърнат в разпознаваемо туристическо предлагане. Това изисква планиране на местностите, подобряване на туристическата инфраструктура, по-голяма популяризация и спазване на принципите на устойчивото развитие.

Кюстендил и Невестино в общия обхват

Кюстендил е градски, културен и балнеоложки център в българската част на обхвата. Градът свързва античната Пауталия и средновековния Велбъжд с минерални води, музеи, галерии и крайградския лесопарк Хисарлъка. Селските части на общината са свързани с овощарство, местни занаяти и планински пейзажи.

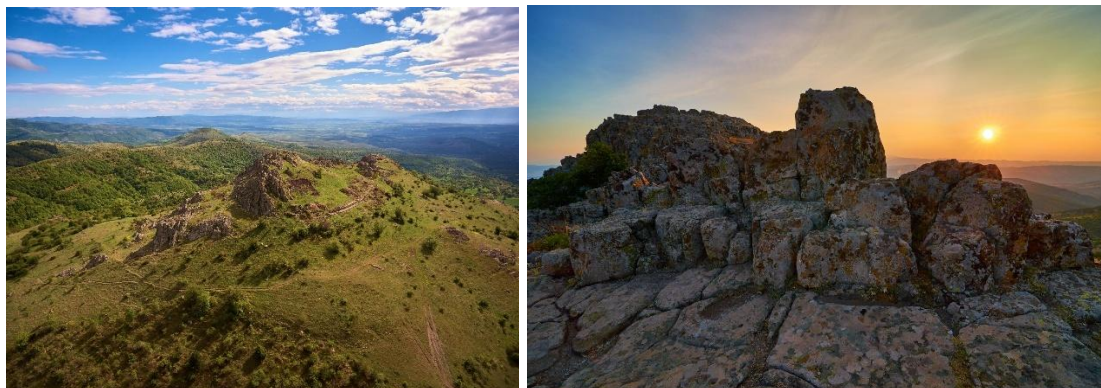
Невестино има по-силно изразен селски и разпръснат характер. Кадин мост и Струма оформят разпознаваемата местна атмосфера, а „Света Анна“ край Смоличано е по-малка свещена и природна местност. Разликата в услугите между град Кюстендил и селските райони е значителна и не позволява да се прилага един и същ инфраструктурен модел за всички населени места.

В община Кюстендил през 2025 г. са реализирани 97 480 нощувки при 45 300 през 2022 г., а в община Невестино през 2025 г. са 1700 нощувки при 790 през 2022 г. Тези стойности не са потвърдени допълнително статистически. Те представляват броя на нощувките в общините, а не броя на посетителите на Хисарлъка или Света Анна и не включват едневните екскурзии.

3.2. Туристически ресурси и атракции

Североизточният район за планиране има богато културно, историческо, археологическо, религиозно и природно наследство, което представлява значителна част от туристическото предлагане на региона. Туристическите ресурси са разпространени във всички общини в региона и включват местности от различни исторически периоди, природни феномени, религиозни сгради, традиционни селища и планински райони.

Мегалитна обсерватория Кокино

Кокино се намира на територията на община Старо Нагоричане, на около 1000 метра надморска височина. Обектът представлява археологически комплекс от бронзовата епоха, разположен на вулканичен хълм с характерни скални образувания. Археологическите проучвания показват, че мястото е използвано за наблюдение на движението на Слънцето и Луната, както и за извършване на ритуални дейности.

Комплексът се състои от няколко скални платформи, каменни седалки и естествени отвори в скалите, които са служили като ориентир за астрономически наблюдения. Местността предлага широки панорамни гледки към околните планини и долини.

Каменни кукли – Куклица

Каменните кукли се намират край село Куклица, община Кратово. Мястото е природен феномен, състоящ се от повече от сто каменни колони с различна форма и височина. Образованията са създадени в резултат на продължителни геоложки и ерозионни процеси.

Според местните предания, каменните стълбове са свързани с няколко легенди, които се предават от поколения. Местността е разпознаваема със специфичния си ландшафт и е една от най-известните природни забележителности в Северна Македония.

Цоцев камен

Цоцев камен се намира до село Цоцев камен в община Кратово. Мястото се състои от масивни скални образувания, в които са установени следи от праисторическа употреба, пещерни пространства, падини и скални рисунки.

В хода на археологическите проучвания са открити останки, които сочат използването на пространството в различни исторически периоди. Местността се отличава с характерен релеф и панорамни гледки към околността.

Град Кратово

Кратово е един от най-старите градове в Македония и се намира в кратера на изгаснал вулкан. Градът е известен със своята традиционна архитектура, каменни мостове и средновековни кули.

В миналото Кратово е бил важен рударски център и градското му развитие е било тясно свързано с рудодобива и търговията. Днес в града са запазени няколко исторически обекта, включително Часовниковата кула, Симичевата кула, Радиният мост и Грофчанският мост, както и други архитектурни паметници.

Старият градски център е разпознаваема среда с тесни калдъръмени улички, традиционни къщи и обществени пространства, които свидетелстват за вековното развитие на града.

Манастир „Св. Йоаким Осоговски“

Манастирът „Св. Йоаким Осоговски“ се намира близо до Крива Паланка, по склоновете на Осоговската планина. Манастирският комплекс е посветен на светия отшелник Йоаким Осоговски и е един от най-значимите православни манастири в страната.

Комплексът включва няколко църковни сгради, конаци и благоустроени дворове. Основната църква е построена през XIX век и се отличава с монументална архитектура и богата вътрешна украса. Манастирът е място за религиозни събирания, празници и поклоннически пътувания през цялата година.

Църква „Св. Георги“ - Старо Нагоричане

Църквата „Св. Георги“ в Старо Нагоричане е значим паметник на средновековната сакрална архитектура. Сградата е възстановена в началото на XIV век от сръбския крал Милутин и съдържа богата стенописна украса, която се счита за едно от най-значимите постижения на византийското изкуство в региона.

Църквата е изградена от камък и тухла и е характерен образец на византийската архитектура от късното Средновековие.

Мемориален център на АСНОМ – Пелинце

Мемориалният център на АСНОМ се намира в село Пелинце, близо до границата с Република Сърбия. Комплексът е построен в чест на Първото заседание на АСНОМ и съдържа музейни експонати, изложбени пространства и паметници, свързани със съвременната македонска история.

През цялата година в комплекса се организират културни и възпоменателни събития.

Осоговска планина

Осоговската планина се простира в източната част на Северна Македония и представлява една от най-големите планински вериги в страната. Планината се характеризира с гъсти горски комплекси, пасища, планински потоци и разнообразен растителен и животински свят.

На територията на Осогово има няколко планински селища, места за пикник, панорамни площадки и природни пейзажи. През цялата година планината предлага различни характеристики на ландшафта, от пролетни и летни горски пейзажи до зимни снежни пейзажи.

Селски селища и традиционно наследство

В селските райони на Кратово, Крива Паланка, Ранковце, Старо Нагоричане и Липково са запазени традиционните форми на живот, архитектура, занаяти и местни обичаи. Редица села се отличават с автентични каменни и дървени къщи, традиционни земеделски практики и местна гастрономия.

Селският район представлява важна част от културния пейзаж на Североизточния район за планиране и свидетелства за историческото развитие на селищата и бита на местното население.

Туристическите ресурси на общините Кюстендил и Невестино включват археологически обекти, исторически сгради, религиозни сгради, музейни и галерийни колекции, минерални извори, планински пейзажи и речни долини. В Кюстендил се открояват културното наследство на града, минералните води и лесопарк Хисарлъка, а в Невестино важни места са Кадин мост, селски и природни пейзажи и религиозно-природен комплекс „Света Анна“ край Смоличано.

Община Кюстендил

Крепост и лесопарк Хисарлъка

Хисарлъка се намира на едноименния хълм, на около два километра югоизточно от центъра на Кюстендил. Основна културно-историческа забележителност е късноантичната и средновековна крепост, построена в края на IV и началото на V век. На територията ѝ са запазени и частично реконструирани крепостни стени, кули и входи, чрез които е представена отбранителната архитектура и вековното използване на обекта.

Крепостта и околната гориста местност образуват единен културно-природен комплекс. Археологическото съдържание се допълва от паркова среда, пешеходно движение и панорамни гледки към града и Кюстендилската котловина. Хисарлъка е същевременно място за разглеждане на културното наследство, разходка и отдих в непосредствена близост до града.

Крепостта Хисарлъка.

Антично наследство и римски бани

Римските бани се намират в централната част на града и представляват значим материален паметник от древна Пауталия. Комплексът датира от II–III век и съдържа останки от помещения и конструктивни елементи на римска обществена баня. Термите свидетелстват за дългогодишната традиция на използване на минерални води и за градското развитие на града през римския период.

Позицията им в центъра на града позволява пространствена връзка с други исторически сгради, включително джамията „Ахмед бей“ и Пирковата кула. Тези сгради представят различни исторически пластове на Кюстендил и са част от неговата разпознаваема културна среда.

Музеи, галерии и религиозно наследство

Регионалният исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ представя археологическото, историческото и етнографското наследство на Кюстендил и околностите му. Музейното предлагане включва и къщите-музеи „Димитър Пешев“ и „Ильо Войвода“, които разглеждат отделни личности и периоди от местната и национална история.

Средновековната църква „Св. Георги“ е значима забележителност на сакралното наследство, със запазена историческа архитектура и стенописи. Музеят предлага и виртуална обиколка на интериора.

Художествената галерия „Владимир Димитров – Майстора“ е отделна културна атракция. В нея са изложени творби на художника, разпознаваеми по наситения колорит, портретите и мотивите от селския живот. Галерията допълва историческото предлагане на града с произведения от областта на изобразителното изкуство.

Минерални води и Осоговски пейзажи

Минералните води са едно от основните природни богатства на Кюстендил и са свързани с неговата балнеоложка традиция. Използването им присъства както в историческото наследство на града, така и в съвременното балнеолошко, СПА и уелнес предлагане.

Планинските пейзажи на Осогово допълват туристическите обекти и услуги на града с гори, открити планински пространства и места за престой сред природата. От българската страна на планината има маркирани туристически маршрути, места за почивка и ски писти. Това съдържание е свързано с разходки, туризъм, пикник и сезонни зимни дейности.

Община Невестино

Кадин мост

Кадин мост, построен през 1470 г. над река Струма в Невестино, е една от основните културно-исторически забележителности на общината. Каменният мост е дълъг около 100 метра, има пет арки и повдигната централна част. Върху него е запазен надпис, свързан със строителството.

Освен с архитектурната стойност, мостът е свързан с местни легенди и предания, които са част от нематериалното наследство на района. Реката и крайбрежието допринасят за значението му като отличителен обект за разглеждане на забележителности и фотография.

Кадин мост

Религиозен комплекс „Св. Анна“ край Смоличано

В землището на село Смоличано има религиозен комплекс, известен като „Св. Анна“, т.е. „Св. Яна“, свързан с църквата „Св. Йоаким и Анна“. Комплексът е построен върху основите на средновековна църква и е разположен над скалиста местност с водопад и аязмо.

Религиозното наследство, изворите и заобикалящата ги природна среда образуват единен комплекс. Мястото е свързано с местните вявания и традиции и има значение за религиозни посещения и престой сред природата.

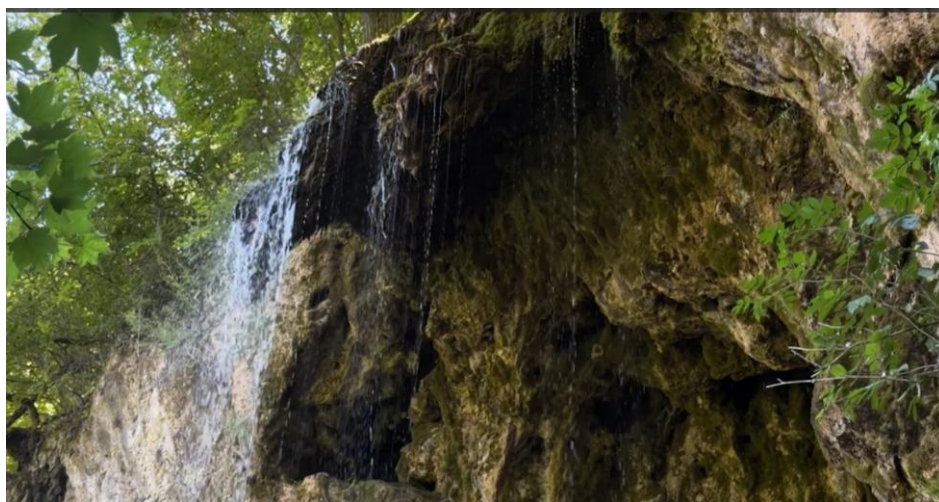

„Света Анна“

Водопадът и природната среда на Смоличано

Водопадът „Света Анна“, известен още като „Света Яна“, се намира в ниските източни части на Осоговската планина, на десния бряг на река Елешница. Водопадът е свързан с карстови извори и варовикови скали, заобиколен от растителност.

Близо до изворите има чешма с дванадесет чучура. Естествената цялост се допълва от вековни орехови и дъбови дървета в района на църквата. Водопадът и религиозните сгради са съседни, но самостоятелни елементи на комплекса.

Водопадът край Смоличано.

Лиляч и селските природни обекти

Близо до село Лиляч се намира църквата „Св. Георги Победоносец“ и съседните скални образувания, включително тесния скален проход, известен като „провиралката“. Местността съчетава природни форми, религиозна сграда и народни традиции.

Природните ресурси на общината се допълват от долините на Струма и Елешница, селските пейзажи край Пастух и карстовите явления в околностите на Смоличано. В този обхват са релевантни селата Илия и Ветрен, докато Илинденци не е включено. Пещерните обекти са природни ресурси, но съществуването им не означава, че са благоустроени за самостоятелно туристическо посещение.

3.3. Природни туристически забележителности

В допълнение към атракциите, представени в предходната точка, Североизточният район за планиране и общините Кюстендил и Невестино имат допълнителни геоложки, горски и ландшафтни ценности. Те допълват природното наследство на района, без всички да представляват благоустроени туристически обекти с организиран достъп и туристически обекти и услуги.

Базалтови плочи край Младо Нагоричане

Базалтовите плочи край село Младо Нагоричане, община Старо Нагоричане, представляват характерен остатък от някогашна вулканична дейност. Обектът включва осем хълмисти възвишения, предимно с конична форма и заравнени върхове. Те са останки от по-голяма вулканична структура, създадена от потоци лава и допълнително оформена от дългосрочни ерозионни процеси.

Естествената им стойност произтича от разпознаваемите релефни форми и възможността за възприемане на вулканичния произход на района. Обектът има и образователно значение и се използва за теренно обучение по геология и география.

Речни и долинни пейзажи в североизточния регион

Речните потоци и долинните пейзажи на Крива река, Пчиня и Кумановска река представляват допълнителни природни ценности, извън отделните обекти, разгледани в предходната точка. Пейзажът им се състои от речни корита, крайбрежна растителност, земеделски земи и прилежащи хълмове.

В района на Крива Паланка и Ранковце се откроява преходът от по-тесни речни долини към откритото пространство на Славишко поле. В района на Куманово и Старо Нагоричане речните долини са свързани със земеделски площи и ниски хълмове. Тези пространства са част от природния и селския ландшафт на региона и са повлияни в различна степен от човешката дейност.

Овощна градина и селски пейзажи в община Кюстендил

В котловинната част на община Кюстендил има овощни градини, обработваеми земи, селски селища и зелени пояси. Тяхното пространствено изменение създава характерен земеделски ландшафт, свързан с дългогодишната овощарска традиция на района.

Тези ландшафти представляват културен ландшафт, оформен от взаимодействието на природни условия и използване на земеделска земя. Визуалният им облик се променя през годината, особено по време на периодите на цъфтеж и узряване на плодовете. Площите с овощни градини се отчитат като ландшафтна ценност, а не като потвърждение за наличието на организирани агротуристически посещения.

Скален обект „Еленин камък“ в община Невестино

„Еленин камък“ е скална местност край Чекански мост, с около 15-метрова отвесна скала. Водният поток обгражда скалата от три страни и образува в подножието ѝ малък водовъртеж. В горната част растат отделни дървета от черен бор.

Комбинацията от скалистия релеф, водата и заобикалящата растителност създава разпознаваема природна среда. С местността са свързани и народни легенди за произхода на името ѝ.

Стари дървета в района на Невестино

В околностите на селата Долно Тишаново и Горно Тишаново има вековни дъбови дървета, сред които и дървото, известно като „Маргитина дъбица“. Тези отделни дървета се отличават с размера на стволите и короните си и са разпознаваеми забележителности на местния пейзаж.

Тяхната стойност е както природна, така и културна, тъй като са свързани с местни имена, традиции и спомени. Те допълват разнообразието на селския пейзаж, без да се приравняват на инфраструктурно уредени туристически атракции.

3.4. Културно-исторически туристически забележителности

В допълнение към разгледаните в предишните глави обекти, Североизточният район за планиране и общините Кюстендил и Невестино разполагат с допълнителни мемориални съоръжения, археологически обекти, исторически сгради и етноложко съдържание. Тези ресурси свидетелстват за различните периоди на заселване, строителните традиции и културния живот на района. Различна е степента на тяхното опазване, проучване и включване в организираното туристическо предлагане.

Мемориален комплекс Зебърняк

Паметникът Зебърняк се намира на едноименния хълм край Младо Нагоричане, в община Старо Нагоричане. Построен е през 1937 г. по проект на архитекта Момир Корунович като мемориална костница, посветена на загиналите сръбски войници в Кумановската битка от 1912 г.

Първоначалната сграда е имала монументална кула, която е разрушена през Втората световна война. Запазената долна част с костницата е материално свидетелство за мемориалната архитектура от междувоенния период. Местността има историко-възпоменателна функция и е част от военно-историческото наследство на района на Куманово.

Археологически обект Градище край Градец

Археологическият обект Градище се намира близо до село Градец, на около осем километра северозападно от Крива Паланка. Проучванията показват множество фази на заселване, от праисторията до късната античност и средновековието, с особено изразени останки от късноантичния и ранновизантийския период.

Мястото е идентифицирано като укрепление със значителна позиция по отношение на пътните маршрути от онова време. Архитектурни останки и подвижни археологически находки документират неговата селищна и отбранителна функция. В описа на стратегията е посочено с пълното име „Градище при Градец“, което го отличава от други едноименни местности.

Емфиеджиева къща в Кюстендил

Емфиеджиевата къща се намира в стария градски квартал Лозенец, известен и като Баглък, в Кюстендил. Сградата е образец на строителството от периода на Българското възрождане и в нея е разположена музейната експозиция „Градски бит и култура на населението в Кюстендил от края на XIX и началото на XX век“.

Експозицията съдържа мебели, предмети от бита и предмети, принадлежали на известни и богати градски семейства. Чрез подредбата на интериора са представени битовата култура и ежедневието на част от градското население. Обектът обединява архитектурно и етноложко наследство.

Средновековно и религиозно наследство в землището на Невестино

В селската част на община Невестино са регистрирани няколко исторически църкви и останки от укрепления. Сред тях са църквите „Свети Иван“ и „Света Богородица“ край Пастух и крепостта в местността Скалето. Църквата „Света Богородица“ е свързана с района на средновековното укрепление, където са запазени останките от крепостните стени.

Културно-историческият фонд се допълва от гробищната църква край Марводол, църквата в Селище край Ваксево и „Света Троица“ в Раково. Тези сгради представляват религиозното и селищно наследство на по-малките селища. Не е създаден единен актуален преглед на тяхното физическо състояние, работно време и условия за туристически посещения.

Традиционно строителство и етноложко наследство

Допълнителен слой културно наследство представляват традиционните жилищни и стопански сгради в селските селища на общата територия. Използването на камък, дърво и други местни материали, оформлението на дворовете и връзката на къщите със земеделските земи отразяват традиционния начин на живот и земеделие.

Нематериалното наследство включва местни обичаи, устни традиции, народни песни и танци, занаятчийски знания и практики за приготвяне на храна. Това съдържание е част от културната идентичност на местните общности. Наличието му не означава, че във всяко населено място има действащи занаятчийски работилници, етноложки сбирки или организирани програми за посетители.

3.5. Селски и традиционни туристически ресурси

Селските и традиционни туристически ценности на Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино са свързани със селските селища, земеделските ландшафти, местната храна, строителството и обичаите. Съществуващото предлагане включва индивидуални комплекси за хранене и настаняване, къщи за гости, дегустации и представяне на традиционни знания, с различна степен на организация между населените места.

В Североизточния район за планиране селската пространствена база се състои от селските райони на Куманово, Кратово, Крива Паланка, Ранковце, Старо Нагоричане и Липково. „Етно село Тимчевски“ в община Старо Нагоричане и „Етно ресторант Ранчо“ в Радибуш, община Ранковце, комбинират ресторантьорско обслужване, настаняване и престой на открито. Става дума за организирани комплекси в селска среда, а не за настаняване в активно земеделско домакинство.

В Кратово представянето на кратовската кълцана сол включва демонстрация на приготвянето ѝ и дегустация с домашен хляб. Старите къщи, занаятчийските традиции и историческата среда на Кратово и Крива Паланка допълват традиционното наследство, макар да се намират в градски райони.

В община Кюстендил селските ценности са свързани с овощарството, местната гастрономия и занаятите. В мрежата „Живите места на Кюстендил“ са представени отделни услуги за печене и дегустация на хляб, приготвяне на чай, занаятчийски работилници и запознаване със земеделски практики. Предлагането варира според домакина и не представлява единен пакет, достъпен във всички села.

В община Невестино селският престой се подпомага от къщи за гости и стаи в селските населени места. В „Света Анна“ в Смоличано преобладават религиозните и излетни функции. Неизползваните сгради в комплекса не се водят като активни места за настаняване. В общия обхват не е документирана единна мрежа от селски домакинства с хармонизирани услуги и условия за посещение.

3.6. Потенциал за балнеоложки, здравен и уелнес туризъм

Балнеоложкото, здравното и уелнес предлагане в общия обхват се основава на термоминерални извори и обекти, използвани за балнеоложки, СПА и рекреационни услуги. Прави се разграничение между природен ресурс, организирано уелнес предлагане и специализирана здравна услуга.

В Североизточния район за планиране се открояват изворите в Проевце, близо до Куманово, и в Стрновац, община Старо Нагоричане. В Проевце „Куманово СПА“ съчетава хотелско настаняване, ресторант и уелнес съоръжения. В Стърновец са регистрирани открити басейни с минерална вода и съпътстващо гастрономическо обслужване. Организираното СПА и уелнес предлагане е съсредоточено в малък брой съоръжения, а по-широка мрежа от специализирани медико-туристически услуги не е потвърдена.

Кюстендил има по-развит балнеоложки и СПА сегмент, с хотелски пакети, съчетаващи настаняване и СПА услуги. Температурата на минералните извори в града е около 73 °C. В Невестино температурата на минералната вода е около 29 °C, но не е потвърден съпоставим обем на организирани балнеоложки услуги.

„Алея на здравето“ в Хисарлъка е обект за отдих, който допълва престоя в Кюстендил. Аязмото при „Света Анна“ е част от религиозното и културното наследство. Тези обекти не са медицински заведения и на аязмото не се приписват потвърдени терапевтични свойства.

3.7. Потенциал за спорт и отдих

Спортно-рекреационната основа на общата територия се състои от планински и речни пейзажи, туристически маршрути, места за пикник и изградени спортни съоръжения. Дейностите са пространствено разпределени и зависят от сезона, теренните условия и наличността на отделните оператори.

В Кривопаланския дял на Осоговската планина се открояват Калин камен, Царев връх и туристическите пътеки. Калин камен разполага с езеро, гори и открити планински местности, използвани за пикник и туризъм. В Бислимската клисура са представени пешеходен туризъм, разглеждане на скалисти пейзажи и посещения на панорамни точки. Маркираната пътека Орашац–Бислимска клисура е с дължина около 10 км.

Язовирите Липково и Глажня имат подчертано ландшафтно значение, но основната им функция е свързана с водоснабдяване. Съществуването им не предполага организирано предлагане на плуване или водни спортове. Изградената спортна база в Куманово включва градските басейни, спортната зала и дейността на местните спортни клубове.

Разходките в планината, трекингът и сезонните зимни дейности са представени в община Кюстендил във Fun Park Osogovo. Хисарлъка свързва пешеходни алеи, „Алея на здравето“, детски и приключенски забавления. За услугите по каяк, кану и парапланеризъм в по-широкия район няма достатъчно подробни локационни и оперативни данни, които да ги потвърдят като постоянно предлагана услуга в административния обхват на стратегията.

В община Невестино, в района на „Света Анна“, рекреационният престой е свързан с двора, покритата зона за отдих и посещение на природната среда. В самия обект няма документирано организирано спортно обслужване.

3.8. Събития, прояви и местни продукти

Предлагането на събития в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино включва музикални и театрални фестивали, фолклорни срещи, художествени колонии, гастрономически прояви, базари и религиозни събори. Събитията се провеждат в културни институции, на площади, в религиозни комплекси и на открити пространства.

В Куманово се открояват Международният театрален фестивал „Дни на комедията“ и Международният тамбурашки фестивал. В Крива Паланка са представени „Кривопаланечко културно лято“, фолклорният фестивал, художествената колония и театралният фестивал „Св. Йоаким Осоговски“, детският фолклорен фестивал „Паланечка тројка“, „Осоговска староградска вечер“ и новогодишен базар. В Кратово се открояват „Златни денови“, а е регистрирана и „Кратовска компиријада“.

Местната гастрономия е представена чрез кратовска кълцана сол, картофени специалитети и традиционни ястия в етноресторанти. Връзката с посетителите се осъществява чрез дегустации, демонстрации, продажби и ресторантьорско

обслужване. Тези дейности не предполагат установена обща марка за качество или защитен географски произход.

В Кюстендил и околните населени места се организират Празникът на черешата, Празникът на плодородието, „Балканска черга“ в Шишковци и „Hisarlaka Experience“. Техните програми свързват овощарството, фолклора, занаятите и местната храна. Оценките за посещаемостта на събитията следва да се разграничават от статистиката за туристическите пристигания и нощувки.

В местността „Св. Анна“ се провеждат посещения и събирания, свързани с религиозните празници и местната общност. В самото обект не е потвърден редовен туристически фестивал. За цялата област не е показан единен актуален календар, който да обединява събитията, тяхното местоположение и условията за посещение.

3.9. Съществуваща туристическа инфраструктура

Съществуващата туристическа инфраструктура в общия обхват включва места за настаняване и хранене, музеи, изложбени пространства, манастирски конаци, информационни съоръжения, алеи, СПА комплекси и обществени пространства. Оборудването е неравномерно: някои населени места имат повече свързани услуги, докато други имат отделни инфраструктурни елементи.

В Североизточния район за планиране манастирският комплекс „Св. Йоаким Осоговски“ разполага с конаци за настаняване, ресторант и паркинг. В близост до Куклица е изграден информационен център, а в Бислимската клисура е регистрирано туристическо и информационно съдържание. Кумановска баня и отделни селски комплекси съчетават настаняване, храна и отдих.

В Кюстендил туристическата инфраструктура е свързана с културното, хотелското и балнеоложкото предлагане на града. Хисарлъка разполага с алеи, стълби, осветление, пейки, маси, контейнери за отпадъци, детски съоръжения, сцена и санитарни възли. Ресторантьорски услуги и продажба на сувенири са регистрирани при стария паркинг. Недостатъците се отнасят до маркировката на входовете, ориентацията и свързването на отделните обекти в ясна туристическа цялост.

При „Света Анна“ в Невестино има църковен комплекс, чешма, основно оборудване за престой на място и покрита зона за отдих. Не са потвърдени напълно организирано посрещане на посетителите, паркиране, информационно и санитарно обслужване. Неизползваните сгради са част от съществуващия сграден фонд, но не са действащи туристически обекти.

3.10. Състояние на туристическата сигнализация и интерпретация

Туристическата маркировка в общия обхват е представена от пътни знаци, информационни табели, туристически карти и маркировка на пешеходни маршрути. Интерпретацията се осъществява чрез музейни експонати, пътеводители, образователно съдържание и дигитални презентации. Системите се разработват отделно и няма документирана единна трансгранична мрежа с хармонизирано съдържание и външен вид.

В Североизточния район за планиране са регистрирани информационно-туристически карти и табели в Бислимската клисура, информационно и образователно съдържание в Куклица и цифрови презентации за отделни местности. Обхватът на информационните

табели и указателните знаци е недостатъчен. Няма пълен актуален преглед на тяхното физическо състояние, четливост, езиково представяне и редовност на поддръжка.

На Хисарлъка има указателна маркировка, обозначена е „Алея на здравето“ и са поставени табели при крепостта. Установени са липса на пълна карта на местността, недостатъчно маркирани входове и нееднородна информация за останалите обекти. При „Св. Анна“ са регистрирани отделни обозначения по подхода, но липсват входно табло, интерпретативни табла и ясна маркировка към водопада.

Тактилни елементи, аудиоинтерпретация и информация, адаптирана за посетители с различни потребности, са документирани в ограничена степен. Поставеното табло или дигиталното представяне само по себе си не осигурява пълна ориентация и разбираемо представяне на всички обекти и услуги.

3.11. Състояние на местата за настаняване

Предлагането за настаняване в общия обхват включва хотели, семейни хотели, къщи за гости, стаи, апартаменти, планински хижи, манастирски конаци и съоръжения в селските комплекси. Структурата и обхватът на предлагането се различават между градските, СПА и селските райони.

В Североизточния район за планиране сред изброените обекти са „Кумановската баня“ в Куманово, хотел „Кратис“ в Кратово, конаци на манастира „Свети Йоаким Осоговски“, „Етно село Тимчевски“ и „Етно ранчо“ в Радибуш. Не е изготвен единен актуален списък със съпоставими данни за дейност, категоризация, брой стаи и легла, сезонна работа и достъпни места за настаняване.

Към юни 2026 г. са регистрирани 4 хотела, 10 семейни хотела, 1 хостел, 41 къщи за гости, 1 комплекс с бунгала, 2 хижи и 40 обекта със стаи и апартаменти в община Кюстендил. За община Невестино са регистрирани 8 къщи за гости, 1 пансион и 2 обекта със стаи в селските населени места. Тези данни отразяват състоянието на регистрираните капацитети в посочения период, а не дневната наличност на местата за настаняване.

Данните за цялата област Кюстендил не са равни на капацитета на двете общини. Не се изчислява общ съвместен капацитет въз основа на данни, получени чрез различни методологии. В „Св. Анна“ няма потвърждение, че неизползваните сгради осигуряват нощувка.

3.12. Състояние на заведенията за хранене

Инфраструктурата за обществено хранене включва хотелски ресторанти, традиционни и етноресторанти, кафе-барове и съоръжения за тържества и групови посещения. В Североизточния район за планиране офертата е представена в Куманово, Кратово и Крива Паланка, както и в отделни селски комплекси в Старо Нагоричане и Ранковце.

В община Кюстендил има регистрирани 204 заведения за обществено хранене и 5 в община Невестино. Разликата показва обема на регистрираното предлагане, но броят на обектите не показва броя на местата, ежедневната дейност или капацитета за приемане на организирани групи.

В Хисарлъка са регистрирани ресторантьорски услуги при по-стария паркинг. За „Света Анна“ не е потвърдено непосредствено достъпно ресторантьорско обслужване.

Покритата зона и барбекютата за самостоятелно ползване представляват места за пикник, а не заведение за хранене.

Информацията за съоръженията се публикува чрез собствени уебсайтове, социални мрежи и търговски платформи. Не навсякъде са посочени многоезични менюта, условия за специални диети, достъпност на входове и тоалетни или възможности за групови посещения. Липсата на съпоставими данни не позволява надеждна оценка на недостига на заведения за хранене по общини.

3.13. Състояние на информационните и посетителските центрове

Информационното обслужване в общия обхват се осъществява чрез самостоятелни туристически инфоцентрове, културни институции, общински служби и интернет сайтове. Физическият туристически център, градската информационна служба и онлайн презентацията представляват различни форми на информация.

В Куклица има информационен център, предназначен за информация, обучение и представяне на сувенири и рекламни материали. Постоянното работно време не е потвърдено. В Кратово има туристически информационен център. Актуална информация за персонала, езиците, сезонната наличност и броя на посетителите не се обобщава за тези услуги.

В Кюстендил туристическа информация е достъпна чрез портала на дестинацията и местните институции. Отделен интегриран посетителски център в Хисарлъка не е потвърден като действащ обект в анализирания състояние. И при „Света Анна“ посетителският център е посочен като предложение, а не като съществуваща услуга.

Не е документирана функционално свързана трансгранична мрежа от центрове с хармонизирана информация, работно време и услуги. Липсата на ясни оперативни данни ограничава възможността посетителите да планират предварително информационно обслужване на място.

3.14. Състояние на обществените туристически пространства

Обществените пространства, използвани за туристически посещения, включват площи, кејове, пешеходни зони, паркове и околностите на културни и религиозни сгради. Туристическата им функция се добавя към ежедневно ползване от местното население.

В Крива Паланка градският площад и кеят на Крива река се използват за манифестации, базари и публични събирания. В Куманово градският площад е място за музикални и други събития. В Кратово се открояват площад „Павел Шатев“, пространството пред Дома на културата „Лазар Софиянов“, улиците в стария център и зоните около кулите и мостовете.

Мемориален комплекс АСНОМ в Пелинце, община Старо Нагоричане, обединява музейна сграда, паркови площи, детски площадки и амфитеатър. Откритите пространства имат възпоменателна, излетна и рекреационна функция. В Ранковце, Липково и другите селища на Старо Нагоричане, туристическите посещения са свързани с централните селски райони и пространствата около религиозни и културни съоръжения, без единно туристическо градско ядро.

В Кюстендил Хисарлъка е обществен парк и културно-развлекателно пространство с множество входи, алеи, съоръжения за отдих и амфитеатрална сцена. Установено е движение извън обозначените алеи и рискови участъци, особено в близост до сцената.

При „Света Анна“ престоят е разпределен между църковния двор и покритата зона от другата страна на пътя. Маршрутът към водопада е отделен и няма единна система за посрещане и ориентация. Туристическото използване на двора не означава, че целият комплекс има статут на общинско обществено пространство.

В общия обхват достъпността е неравномерна. Равните участъци позволяват по-лесно движение, докато стълби, наклони, неравни повърхности и прекъсвания на пешеходните връзки ограничават самостоятелните посещения.

3.15. Състояние на обектите за отдих, излети и спорт

Изградените съоръжения за отдих и пикник включват туристически пътеки, зони за почивка, детски площадки, басейни, спортни съоръжения и съоръжения за дейности на открито. Тяхното състояние се различава от природния потенциал на обектите и зависи от поддръжката и начина на използване.

В Североизточния район за планиране Калин камен и районът на Крива Паланка разполагат с пътеки и места за пикник. В Бислимската клисура са регистрирани маркирани пътеки, маршрути за спортно катерене и дейности с каяци и велосипеди. Няма пълен календар или потвърждение за текущата достъпност на всички дейности. В Куманово има открит и закрит градски басейн и спортна зала.

В Хисарлъка пешеходните, детските и излетните дейности са съчетани с културно посещение. Приключенският парк е изграден, но пълната оперативна информация за използването му не е потвърдена. Зоологическата градина е в процес на модернизация и не се счита за завършен нов обект.

В „Света Анна“ основният организиран елемент за пикник е новата покрита зона с места за сядане и два къта за барбекю. В двора са регистрирани пейки, маси и контейнери за отпадъци. Не е документирана допълнителна специализирана спортна или приключенска инсталация.

За природните обекти и местата за пикник няма напълно унифицирани данни за изправност на оборудването, санитарно осигуряване, спасително обслужване и достъпност. Индивидуалните инвестиции не осигуряват еднаква степен на функционалност на всички места.

3.16. Дигитална туристическа инфраструктура

Дигиталната туристическа инфраструктура се състои от общински и проектни уебсайтове, туристически портали, виртуални обиколки и профили на съоръжения в социалните мрежи и платформи за резервации. Информацията се разпространява по няколко независими канала с различна детайлност и редовност на актуализиране.

В Североизточния район за планиране са представени цифрови презентации на местности и туристически сайт за Крива Паланка. Общинските сайтове публикуват информация за събития, забележителности и проекти, а частните обекти използват собствени канали за промоция и резервации.

Информация за Кюстендил и Невестино е достъпна чрез туристическия портал за дестинация, страниците на общината и Търговско-промишлената камара. Хотелските СПА пакети са представени и в платформите за продажба. Липсва пълна карта на Хисарлъка, а туристическата информация за „Света Анна“ е недостатъчно систематизирана.

Единна трансгранична система с проверени местоположения, работно време, контакти, връзки между услугите и ясна отговорност за актуализации не е документирана. QR кодове, аудиогидове и многоезично интерактивно съдържание не са систематично представени. Предложените цифрови павилиони и нови интерактивни решения не са представени като съществуваща инфраструктура.

По-специално липсва проверена информация за входи без стълби, рампи, асансьори, пътеки за достъп, адаптирани тоалетни и места за паркиране. Съществуващото цифрово представяне често не позволява на посетител с увреждане да определи предварително кои услуги може да използва самостоятелно.

3.17. Управление, поддръжка и институционален капацитет

Управлението на туристическата инфраструктура се разпределя между общини, обществени и културни институции, религиозни общности, частни оператори и организации на гражданското общество. Правомощията варират в зависимост от собствеността, предназначението и статута на всяко съоръжение.

В Североизточния район за планиране Центърът за развитие играе роля в подготовката и изпълнението на регионални проекти. Общините и местните институции изпълняват дейности за култура, туризъм и обществени пространства. Данните за персонала на обекта, оперативните разходи и графици за поддръжка не са обобщени. Видимата проектна дейност сама по себе си не позволява оценка на капацитета за ежедневно управление.

В Кюстендил и Невестино са включени общинските администрации, областната администрация в рамките на техните компетенции, музеят, читалища, туристически и занаятчийски организации, горски стопанства и учебни заведения. В община Кюстендил има регистрирани 14 туристически агенти, в Невестино нито един и общо 5 регистрирани туристически и планински водачи за дестинацията. Тези данни не отразяват броя на хората, наети за поддръжка на публични обекти.

В Хисарлъка са преплетени управлението на парка, културното наследство, съоръженията за отдих и търговските услуги. При „Св. Анна“ не е напълно изяснено разграничаването между църковни, общински и евентуално други имоти. За двата обекта не са предоставени пълен оперативен бюджет и потвърдени данни за персонала.

Не е документиран единен трансграничен механизъм за ежедневно управление и поддръжка. Отговорността остава на компетентните собственици и оператори, а наличната информация не позволява сравнима оценка на тяхната оперативна сигурност.

3.18. Основни недостатъци и ограничения

Основна характеристика на съществуващото състояние е неравномерната инфраструктурна обезпеченост. Хотелските, СПА и отделни манастирски и селски

комплекси разполагат с повече съпътстващи услуги, докато част от природните и културните обекти имат само отделни пътеки, табла или места за отдих.

Липсва единен актуален преглед на активните туристически съоръжения, техния капацитет, работно време, санитарно оборудване, достъпност и отговорни оператори. За част от инфраструктурата са известни извършените инвестиции, но не и текущата изправност и редовност на поддръжката. Липсата на информация не се равнява автоматично на липса на обслужване, но ограничава сигурността при планиране на посещение.

Сигнализирането и интерпретацията са некоординирани, информационните услуги са пространствено и организационно разделени, а цифровото съдържание се разпространява между независими платформи. Не е документиран напълно свързан трансграничен туристически продукт с хармонизирана оперативна информация.

Основният недостатък на Хисарлъка е недостатъчното свързване и представяне на съществуващите обекти и съдържание, заедно с ограниченията в ориентацията и безопасното придвижване. При „Света Анна“ са констатирани пропуски в посрещането на посетителите, паркирането, указателните табели и санитарното обслужване. Различията между обектите не позволяват инфраструктурното им състояние да се оценява по един и същ начин.

Достъпността за хора с увреждания е частична и недостатъчно документирана. Особено изразен проблем в Североизточния район за планиране е много слабото наличие на адаптирани тоалетни. За съоръженията в Кюстендил и Невестино липсва пълен индивидуален преглед, поради което не може да се даде еднаква обща оценка за всички съоръжения.

Допълнителни ограничения са непълно изяснените имуществени отношения, недостатъчните данни за оперативни бюджети и персонал, високите инвестиционни разходи и сложността на документацията за намеси в природното и културното наследство. Тези обстоятелства засягат управлението, поддръжката и функционалното използване на съществуващите активи.

3.19. Достъпност на хотелите, ресторантите и паметниците

Достъпността на туристическите съоръжения в общия обхват е неравномерна и не може да се определя само според възможността за достигане до обекта. Обхваща пътя за достъп, входа, движението в обекта, използването на основните услуги и санитарни помещения.

В Североизточния район за планиране адаптациите са много ограничени. При част от хотелите, ресторантите и паметниците физическата достъпност произтича от разположението им на нивото на околния терен. Входът без стълби до отделно помещение не означава, че целият обект е адаптиран за хора с увреждания.

В хотелите рецепцията, ресторантът или други помещения на приземния етаж в някои случаи са достъпни директно от външното пространство. Достъпът до по-високите етажи е ограничен, когато няма подходящ асансьор. Адаптираните стаи и бани за хора, които използват инвалидни колички са много слабо застъпени в анализирания регионален обхват.

В ресторантите част от залите и летните тераси са на партерно ниво. В други сгради стълби, прагове и разлики във височината ограничават достъпа. Движението в интериора зависи и от ширината на вратите и проходите, както и от разположението на мебелите. Рампи за достъп и други адаптации са рядко представени.

За паметници, религиозни сгради и исторически сгради ограниченията са свързани с архитектурата, терена и благоустрояването. Стълбите, неравните каменни повърхности, тесните входове и високите прагове често ограничават достъпа до интериора, дори когато вътрешният двор или външното пространство са частично достъпни.

Особено изразен недостатък в Североизточния район за планиране е почти пълната липса на адаптирани санитарни помещения в разглежданите съоръжения. Много рядко се срещат тоалетни с достатъчна ширина на входа, пространство за маневриране, ръкохватки и достъпно санитарно оборудване. Този недостатък ограничава по-продължителния и самостоятелен престой дори в обекти с достъпен вход.

В някои от хотелите, ресторантите и мемориалните сгради в Кюстендил и Невестино има изградена инфраструктура, позволяваща достъп, особено в хотелите от по-висока категория.

Сегашното състояние на туристическата инфраструктура се характеризира с частична физическа достъпност и недостатъчна инфраструктура за пълноценно самостоятелно ползване. Достъпността варира в зависимост от конкретното съоръжение, маршрут и услуга.

4. Съществуващо туристическо предлагане и туристически продукти

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
Старото градско ядро на Кратово	Културен туризъм, градски разходки и едневни екскурзии	Разглеждане на средновековни кули, каменни мостове, традиционна архитектура и стари градски улици. Кратово е включено в организирани турове, които го свързват с Куклица и Кокино.
Етно къща „Санчева“, Кратово	Традиционно настаняване, гастрономическо и образователно преживяване	Нощувка в традиционна къща, запознаване с местното наследство и представяне на кравската къпанна сол и начина на нейното приготвяне.
Хотел Кратис, Кратово	Настаняване, гастрономическо предлагане и кратък престой	Хотелско настаняване и ресторант с традиционни ястия. Обектът предлага услуги за посетители, които са отседнали в Кратово и разглеждат околността.
Куклица, Община Кратово	Посещение на природни забележителности и тематични екскурзии	Разглеждане на каменните колони и характерни природни форми, правене на снимки и запознаване с местните традиции. Местността е представена в туристическите програми заедно с Кратово и Кокино.
Кокино, община Старо Нагоричане	Археологическо, културно и образователно туризъм	Посещение на археологическия обект, разглеждане на скалните позиции и научаване за значението и тълкуванията, свързани с древни наблюдения на небето. Предлага се и виртуална разходка.
Църква „Св. Георги“, Старо Нагоричане	Културно и религиозно туризъм	Разглеждане на средновековната сакрална архитектура и стенопис. Църквата е включена в част от организирани културно-исторически турове в района.
Мемориален комплекс АСНОМ, Пелинце	Мемориално, образователно, семеен и събитийно туризъм	Разглеждане на музейната експозиция и запознаване с АСНОМ, престой в парковата зона и ползване на местата за пикник и детските съоръжения. Комплексът разполага с амфитеатър и е място за възпоменателни събития.
НУ Музей Куманово	Културно-образователно туризъм	Разглеждане на археологически, исторически и етноложки експозиции и запознаване с културното наследство и бита в района на Куманово.
Кумановска художествена галерия	Културно и изложбено туризъм	Посещение на художествени изложби и друго културно съдържание, в съответствие с изложбената програма на институцията.
Куманово — фестивални и културни пространства	Събитийно туризъм	Посещение на Международния фестивал на тамбурата, Дни на комедията и други културни събития. Предлагането е обвързано във времето с програмите и датите на проявите.
Кумановска баня, Куманово	СПА и уелнес туризъм, настаняване и кратък престой	Нощувки, ресторант, басейн с минерална вода, сауна, парна баня и масажни услуги. Предлагането съчетава релакс и престой в един комплекс.

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
Манастир „Св. Йоаким Осоговски“, Крива Паланка	Религиозен, културен, планински и уикенд туризъм	Посещение на манастирските църкви, разглеждане на архитектурата и стенописите, престой в манастирския комплекс и нощувка в наличните места за настаняване.
Градски музей – Крива Паланка	Културно-образователен туризъм	Разглеждане на музейните експозиции и изложби и запознаване с историята, традициите и културното наследство на района на Крива Паланка.
Калин камен и околните осоговски местности	Планински, природен и спортно-рекреационен туризъм	Пешеходни и туристически походи до върха и езерата на Калин камен, Влашки колиби, Влашка мандра и Царев връх. Записани са зони за почивка, малко спортно игрище и места за настаняване на малки групи, чиято актуална наличност не е потвърдена.
Станечки водопади, община Крива Паланка	Природен и екскурзионен туризъм	Посещение на водопади, туризъм и фотографиране на природния пейзаж. За трасето за достъп има документирана инфраструктурна работа, но няма достатъчно актуални данни за неговата пълна функционалност и поддръжка.
Църква „Св. Теодор Тирон“, Конопница	Религиозен, традиционен и събитийен туризъм	По време на „Невестинския поклон“ се представя местният обичай с участието на булки и свекърви в народни носии. Посещението е свързано със датата на събитието.
Етнокомплекс „Ранчо“, община Ранковце	Селски, гастрономически, семеен и уикенд туризъм	Места за настаняване, ресторант, кът за разходка и почивка, езерце, мини-зоопарк и детски съоръжения. Предлагането съчетава храна и нощувка с развлекателен престой сред природата.
Ранковце и околните селища	Велосипеден отдих	Идентифицирани са велосипедни маршрути през населени места и природни пейзажи. Става дума за маршрути за самостоятелно придвижване, а не за утвърдена мрежа от специално изградени и изцяло маркирани велоалеи.
Липковско езеро, Глажня и долината на Липковска река	Природен и екскурзионен туризъм	Разглеждане на крайбрежните и речни райони, разходки в достъпните части и риболов при разрешен режим. Плуване, гребане и организирани водни дейности не се представят като потвърдена услуга; проверяват се ограниченията, свързани с водоснабдяването и управлението.
Крепост Хисарлъка и лесопарк, Кюстендил	Културен, природен, семеен и екскурзионен туризъм	Разглеждане на реставрираните части на крепостта, разходка по алеите, почивка на пейки и в беседки, панорамни гледки и занимания с деца. При по-стария вход има осветление, санитарен възел и ресторантьорско обслужване; пълната достъпност не е потвърдена.
„Алея на здравето“, Хисарлъка	Пешеходен отдих	Маркирана пешеходна алея в горския парк като допълнение към градския и СПА престой. Не представлява медицинска програма.
Приключенски парк, Хисарлъка	Инфраструктура за отдих	Новопостроен и ограден приключенски парк в рамките на проекта. Работното време, условията за използване и пълната функционалност не са потвърдени.

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
Открита сцена, Хисарлъка	Културни събития и панорамни гледки	Сцена с амфитеатрално разположени места за сядане и гледка към Кюстендил, близо до останките на средновековна църква. Част от подхода се нуждаят от по-добро обезопасяване.
Градско културно наследство, Кюстендил	Културно-образователен туризъм	Антични бани на Пауталия, музейно съдържание, галерия „Владимир Димитров – Майстора“ и религиозни и исторически сгради. Конкретното работно време се определят от управителите.
Бани и СПА съоръжения, Кюстендил	СПА, уелнес и кратки престои	Пакети с настаняване и СПА услуги, предлагани от хотелски оператори и платформи за продажба. Услугите варират в зависимост от обекта и не се приравняват на медицинско лечение.
Осоговски райони на община Кюстендил	Планински и активен туризъм	Разходки в планината, трекинг и сезонни зимни съоръжения, включително фън парк Осогово. Наличността зависи от оператора и сезона.
„Живите места на Кюстендил“ – местни домакини	Селски, гастрономически, занаятчийски и образователен туризъм	Индивидуални преживявания с печене на хляб, правене на чай, занаяти, устойчиви земеделски практики и уелнес сесии. Не се предполага еднакво предлагане от всички участници.
Кюстендил и Шишковци – прояви	Събитийен и гастрономически туризъм	Празник на черешата, Празник на плодородието, „Балканска черга“ и „Hisarlaka Experience“. Предлагането е свързано с конкретни събития и техните програми.
Римски бани на Пауталия, Кюстендил	Археологически и образователен туризъм	Разглеждане на останките от античната обществена баня от II–III век, помещенията и системата за подово отопление. Местността представя древната градска и балнеолечебна традиция.
Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов“, Кюстендил	Музеен, културен и образователен туризъм	Археологическа и нумизматична експозиция и друго музейно съдържание за историята на района. Организиран се посещения и изложби според програмата и работното време на музея.
Църква „Св. Георги“, Колуша, Кюстендил	Средновековно наследство и образователни посещения	Разглеждане на средновековната църковна архитектура и стенопис в музейния комплекс. Предлага се и виртуална обиколка на музея.
Къща-музей „Димитър Пешев“, Кюстендил	Исторически и мемориален туризъм	Посещение на музей, посветен на Димитър Пешев и участието на кюстендилските дейци в противопоставянето на депортацията на българските евреи. Изложбата представя документи и исторически свидетелства.
Къща-музей „Ильо войвода“, Кюстендил	Исторически и образователен туризъм	Посещение на историческата къща и музейната експозиция, свързана с Ильо войвода и освободителните движения. Условието за посещение се определят от Регионалния исторически музей.
Емфиеджијева къща, Кюстендил	Етноложко наследство; експозицията е временно недостъпна	Историческа къща с експозиция за градския бит от края на XIX и началото на XX век. При последната проверка е била временно затворена за ремонт; текущата възможност за посещение следва да се потвърди.

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
Галерия „Владимир Димитров – Майстора“, Кюстендил	Изобразително изкуство и изложбен туризъм	Разглеждане на творби на Владимир Димитров – Майстора и изложби на други художници. Постоянната колекция и временните изложби представят художествената традиция на града.
Къща-музей „Владимир Димитров – Майстора“, Шишковци	Мемориален, културен и селски туризъм	Посещение на изложба за живота и творчеството на художника в Шишковци. Представена е връзката между художника, селото и местната селска среда.
Пиркова кула, Кюстендил	Средновековна архитектура и градски разходки	Разглеждане на средновековната отбранителна кула в центъра на града. Не се предполага постоянна възможност за посещение на вътрешността и зависи от режима на отваряне.
Ахмед-бей джамия, Кюстендил	Архитектурно наследство и изложби	Разглеждане на историческата сграда и посещение на изложбеното съдържание, когато изложбената зала е отворена. През 2026 г. сградата е включена сред пространствата за музейни експозиции.
Джамия Фатих Султан Мехмед, Кюстендил	Архитектурно наследство и разглеждане отвън	Историческа сграда в центъра на Кюстендил, на ул. „Цар Освободител“. Включена е като обект за външно разглеждане; редовно туристическо посещение на вътрешността не е потвърдено.
Църква „Успение Богородично“, Кюстендил	Религиозен и културен туризъм	Посещение на градската църква, построена през 1816 г. и разглеждане на сакралната архитектура, при спазване на богослужебния режим.
Манастир „Св. Лука“, Граница	Религиозен и екскурзионен туризъм	Посещение на манастирския комплекс край село Граница и престой в заобикалящата го природна среда. Не се предполага наличието на услуги за настаняване или ресторант без потвърждение от оператора.
Стара букова гора край Граница	Природен и образователен туризъм	Разглеждане на горската местност край манастира „Свети Лука“. Наличието на природен ресурс не означава наличието на потвърдена, напълно поддържана и достъпна туристическа пътека.
СПА хотел „Стримон Гардън Медикъл“, Кюстендил	Настаняване, СПА, уелнес и семейни престои	Хотелско настаняване, басейни с минерална вода, СПА съоръжения и ресторантьорство. Предлагат се пакетни предложения; специфичните услуги и условия варират според избрания пакет.
Парк-хотел „Кюстендил“	Настаняване, СПА и кратък престой	Хотелски стаи, басейн, СПА съоръжения и паркинг в зелена среда близо до града. Достъпът до отделните услуги зависи от пакета и условията на оператора.
„Липова къща“, Кюстендил	Апартаментно настаняване и уелнес	Апартаменти и аквазона с минерална вода, джакузи, парна баня и сауна. Солната стая е съпътстващо уелнес съдържание; не са посочени гарантирани ефекти върху здравето.
Семеен хотел и ресторант „Рамира“, Кюстендил	Настаняване и гастрономическо предлагане	Настаняване в хотел и ресторант в града. Обектът свързва местата за настаняване и хранене на посетителите на Кюстендил и околностите.

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
„Friends Bar & Grill“, Кюстендил	Ресторант и градско гастрономическо предлагане	Ресторантьорско обслужване с разнообразно меню, включващо салати, пици, азиатски ястия и суши. Менюто е достъпно онлайн и се предлага и услуга за доставка.
Военни останки и бункер на Хисарлъка	Военноисторическо наследство	Съществуващи останки от началото на XX век. Няма потвърдено организирано посещение на вътрешността или специална музейна услуга за бункера.
Зоопарк Хисарлъка	Семейна и образователна инфраструктура в процес на модернизация	През юни 2026 г. съоръжението беше в процес на разширение и модернизация. Не се показва като изпълнена нова туристическа услуга; експлоатационното състояние трябва да бъде потвърдено от оператора.
Кадин мост и Невестино	Културен и екскурзионен туризъм	Разглеждане на историческия мост и брега на река Струма. Мостът се третира като културна забележителност, а не като обект на транспортна инвестиция.
„Света Анна“, Смоличано, община Невестино	Религиозен, културен и местен екскурзионен туризъм	Посещение на църквата „Св. Йоаким и Анна“, параклиса с аязмото, чешмата с 12 чучура и мемориала. Религиозните традиции не са медицинска услуга; няма потвърден туристически център.
Място за отдих при „Света Анна“	Семейни излети и отдих	Новопостроен покрит кът за отдих с две зони за барбекю, от другата страна на пътя за достъп. Не става въпрос за ресторант; използването е предмет на правила за безопасност и поддръжка.
Смоличански водопад	Посещение на природата и фотография	Отделна точка с достъп при старото училище. Липсва туристическа сигнализация и не е потвърдена напълно обезопасена или достъпна пътека.
Селски обекти за настаняване в община Невестино	Селски престой и нощувка	Къщи за гости, пансиони и регистрирани квартири. Няма потвърждение за настаняване в неизползваните бази в „Св. Анна“.
Църква „Св. Георги Победоносец“ и скални образувания, Лиляч	Религиозен, природен и традиционен туризъм	Посещение на църквата и скалната „провиралка“. Местните предания са културно съдържание, а не потвърдено въздействие върху здравето.
„Еленин камък“, община Невестино	Разглеждане на природата и фотография	Скала до Елешница, с водовъртеж и околна растителност. Напълно благоустроена и обезопасена туристическа пътека не е потвърдена.
Резерват „Габра“, Църварица	Природно наследство и образователен интерес	Горски резерват със стари гори от черен бор. Записан е като природен ресурс, а не като свободно достъпен парк за отдих; посещението зависи от разрешения режим.
Пещера Четирца, Четирци	Спелеоложко наследство	Пещерен обект в община Невестино. Осветление, екскурзоводско обслужване или обезопасена туристическа инфраструктура не са потвърдени; не се представя като благоустроена пещера.

Обект / местност	Туристическо предлагане	Описание на предлаганото
Стари дъбове, Долно и Горно Тишаново	Природен и селски туризъм	Местни природни забележителности, включително „Маргитина дъбица“, свързани със селски пейзажи и традиции. Няма потвърдена организирана туристическа услуга.
Речни пейзажи край Пастух	Възможности за излети и риболов	Записани са местата за отдых и риболов. Организиран пакет с оборудване и водач не се потвърждава; риболовът зависи от действащия режим.
Църква „Свети Иван“, Пастух	Религиозен и културен туризъм	Разглеждане на малка реставрирана средновековна еднокорабна църква. При посещение на вътрешността се проверява местният режим на отваряне.
Църква „Света Богородица“ и Скалето, Пастух	Средновековно и археологическо наследство	Историческа църква и район с останки от укрепление. Обектите са регистрирани като наследство, без потвърдено редовно работно време, екскурзоводско обслужване или напълно организирана посрещане на посетители.
Исторически църкви при Марводол, Ваксево и Раково	Местно религиозно и културно наследство	Гробищна църква при Марводол, църква в Селище при Ваксево и „Света Троица“ в Раково. Единна оперативна информация за туристическо посещение липсва.
Праисторически обекти Мощени и Студена вода	Археологически и образователен ресурс	Регистрирани селища край Невестино и Ваксево. Няма потвърдена организирана теренна музейна експозиция или редовна туристическа услуга.
„Миревата къща“, Невестино	Престой и настаняване в селска среда	Публично обявени квартири в Невестино, близо до Струма. Точният капацитет не е потвърден, поради което не е посочен броят на леглата; наличността се потвърждава от домакина.
Фолклорен събор „Струма пее“, Невестино	Събитийен и фолклорен туризъм	Фолклорни изпълнения и състезателна програма. XX издание е предвидено за 22-23 август 2026 г. Туристическото предлагане е обвързано във времето с провеждането на фестивала.
Минерални извори в Невестино	Минерални ресурси и местни СПА традиции	Извори с минерална вода и обществена баня-пералня. Хотелски СПА комплекс или специализирана медицинска услуга не се представят без допълнително потвърждение.

Трансгранична свързаност и пазарно присъствие

Пазарната структура е различна от двете страни на границата: в македонската част се открояват културните и природните екскурзии, докато в Кюстендил са представени места за настаняване със СПА услуги и по-малки самостоятелни услуги. Североизточният район и общините Кюстендил и Невестино са слабо представени в програмите на туристическите агенции. Съществуващите програми включват предимно едnodневни екскурзии, особено в Североизточния регион.

5. SWOT анализ

SWOT анализът систематизира силните и слабите страни на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране, община Кюстендил и община Невестино, както и външните възможности и заплахи, които оказват влияние върху нейното развитие. Анализът обхваща цялата територия на трите териториални единици, включително градски центрове, селски населени места, културно-исторически и природни обекти.

Фокусът е върху инфраструктурната обезпеченост, местата за настаняване и хранене, туристическите услуги, сигнализацията, дигиталната информация, достъпността и условия за управление и поддръжка. В същото време наличието на туристически ресурс се разграничава от неговата обезпеченост за организирано, безопасно и достъпно посещение.

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
- Разнообразно културно-историческо и природно наследство в Североизточния район за планиране, Кюстендил и Невестино. - Взаимно допълване на културното, балнеоложкото, планинското, селското и гастронимическото предлагане. - Съществуващи места за настаняване, заведения за хранене и балнеоложки обекти, особено в Кюстендил, и туристически обекти в по-големите центрове и местности в Североизточния район. - Музеи, галерии, религиозни обекти, археологически обекти и традиционна градска и селска среда. - Местна гастрономия, овощарство, земеделски продукти, занаятчийско наследство и културни прояви. - Опит в трансгранични проекти, институционално сътрудничество и включване на обекти в общински програми.	- Неравномерна инфраструктурна обезпеченост между градските центрове, селските селища и туристическите обекти. - Недостатъчна свързаност на атракциите, настаняването, храненето и съпътстващите услуги в общи туристически продукти. - Неравномерно териториално разпределение на капацитета и ограничен избор на услуги в част от селските райони. - Непълна сигнализация, интерпретация и информация за условията за посещение на част от обектите. - Ограничена достъпност за хора с увреждания и недостатъчно проверена информация за адаптирани пътеки, входи и санитарни възли. - Разпокъсано дигитално съдържание, непълна обща отчетност и недостатъчно определени отговорности и ресурси за поддръжка на част от инфраструктурата.
ВЪЗМОЖНОСТИ	ЗАПЛАХИ
- Достъп до трансгранични и други програми за развитие на туристическа инфраструктура, наследство и местно развитие. - Партньорства с туристически агенции, сдружения, образователни институции и частни оператори. - Предлагане на комбинирани културни, балнеоложки, природни и селски програми на по-широки туристически пазари. - Достъпност на дигитални технологии за популяризиране, резервации, навигация и многоезична интерпретация. - Програми и партньорства за достъпен туризъм, опазване на наследството и обновяване на съществуващи обекти. - Обмен на знания и съвместно популяризиране на местни продукти, прояви и тематични маршрути.	- Несигурност на външното финансиране и увеличаване на разходите за строителство, оборудване и поддръжка. - Конкуренция от по-развити и по-добре популяризирани туристически дестинации. - Пазарни промени, намалена покупателна способност и промени в условията за трансгранично пътуване. - Пожари, наводнения, ерозия и екстремни метеорологични условия, застрашаващи обектите и инфраструктурата. - Обезлюдяване, застаряване на населението и недостиг на работна сила, особено в селските селища. - Вандализъм, неконтролирано използване на пространството и несъгласувани интереси при туристическото използване на ресурсите.

Силни страни

Основното предимство на общата територия е разнообразието и взаимното допълване на туристическите ресурси и съществуващите услуги. В Североизточния район за планиране има културно-исторически обекти, манастири, традиционни градски ядра, геоложки феномени и планински пейзажи. Част от тази ресурсна база са Кратово, Кокино, Куклица и манастирът „Св. Йоаким Осоговски“.

Община Кюстендил допринася с балнеолечебната традиция, минералните води, хотелската и уелнес база, античното и средновековно наследство, музеи и галерии. Нейното туристическо предлагане не се ограничава само до града, а включва и осоговски пейзажи, селски селища, овощни градини и местни културни традиции.

Община Невестино допълва общия обхват с Кадин мост, долината на Струма, природни и селски пейзажи, религиозно наследство и местни прояви. Тези ресурси позволяват тематичното свързване на градски и СПА престой с посещения на по-малки населени места и природни обекти. Съществуващото трансгранично сътрудничество представлява допълнителна институционална основа за съвместни действия.

Слабости

Основната слабост е неравномерното развитие на инфраструктурата и свързаните с нея услуги. Градските центрове и отделните туристически комплекси имат по-широко предлагане, а някои селски населени места и местности са с ограничени условия за приемане, информация и по-дълъг престой на посетители.

В Североизточния район за планиране има различия между отделните общини и населени места по отношение на достъп, оборудване, сигнализация и поддръжка. В община Кюстендил концентрацията на услуги в града и в отделни комплекси не предполага еднакво ниво на оборудваност в планинските и селските райони. В община Невестино ресурсите са пространствено разпределени, а връзката им с настаняване, хранене и организирано туристическо обслужване е ограничена.

Общите ограничения са фрагментирана цифрова информация, недостатъчна свързаност на услугите и ограничен достъп. Липсата на проверени данни за санитария, изправност и поддръжка допълнително усложнява планирането. Като отделни примери се откроява необходимостта от по-добро свързване и интерпретация на съществуващото съдържание в Хисарлъка, а в „Света Анна“ - необходимостта от осигуряване на основното туристическо обслужване.

Възможности

Външните възможности са свързани с финансиране за развитие, трансгранични партньорства, цифрови технологии и сътрудничество с туристическия сектор. Използването им може да подпомогне връзката на културното наследство на Североизточния регион, СПА и културното предлагане на Кюстендил и природните и селски дадености на Невестино.

Сътрудничеството с агенции, местни домакини, производители и културни институции създава възможност за съвместни маршрути, кратки престои и тематични програми. Програмите за защита на наследството, достъпност и местно развитие могат да подпомогнат възстановяването и адаптирането на съществуващи сгради, докато дигиталните канали позволяват съвместно популяризиране и по-лесен достъп до информация за цялата област.

Заплахи

Климатичните и природни бедствия могат да навредят на пътищата за достъп, пешеходните пътеки, речните брегове, горите и културното наследство. Вандализмът и неконтролното използване на обектите допълнително увеличават разходите за защита и поддръжка.

Обезлюдяването и застаряването на населението намаляват наличието на персонал и местни доставчици на услуги, особено в селските части на трите териториални единици. Икономическите промени, оскъпяването на инвестициите и зависимостта от външно финансиране могат да забавят изпълнението на инфраструктурни проекти. Допълнителни рискове са конкуренцията от други дестинации и промените в условията на трансгранично пътуване. Изброените заплахи представляват прогнозни рискове, а не сигурни бъдещи събития.

Заклучение

SWOT анализът показва, че Североизточният район за планиране, община Кюстендил и община Невестино имат разнообразна и взаимно допълваща се туристическа база. Основното ограничение не е липсата на ресурси, а неравномерната инфраструктурна обезпеченост и недостатъчната свързаност на обектите с функционални, достъпни и постоянни услуги.

Стратегическият подход трябва да обхваща цялата територия, като се разграничават потребностите на градските центрове, селските населени места и природните и културните обекти. Приоритет е подобряването на функционалността на съществуващата инфраструктура, достъпността, информацията и поддръжката, заедно с ясни управленски отговорности. Дългосрочният резултат зависи от способността на трите териториални единици да съчетаят различните си предимства в съгласувано туристическо предлагане, което носи ползи за местното население.

6. Визия, мисия и стратегически цели

6.1. Визия

Североизточният район за планиране и общините Кюстендил и Невестино следва да се развиват като разпознаваема, устойчива и достъпна трансгранична туристическа зона, в която културното и природното наследство са свързани с качествена, функционална и добре поддържана инфраструктура, която осигурява смислени и безопасни преживявания за всички посетители, със запазена местна идентичност и дългосрочни ползи за населението от двете страни на границата.

6.2. Мисия

Мисията на Стратегията е да създаде обща планова рамка за подобряване, свързване и устойчиво управление на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино. Чрез координираните действия на общините, регионалния център, публичните институции, частните оператори, религиозните общности и местното население тя насочва инвестициите към съществуващите обекти и липсващите услуги, със специална разработка за Хисарлъка и „Света Анна“.

Специален акцент е поставен върху достъпността за всички посетители, качествената информация и интерпретацията, цифровата свързаност и ясната отговорност за управление и поддръжка. По този начин туристическите обекти и услуги са свързани в едно съгласувано трансгранично предложение, което зачита наследството и създава дългосрочни ползи за местното население.

6.3. Обща стратегическа цел

Подобряване на качеството, функционалността, достъпността и устойчивостта на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино чрез модернизиране на съществуващите обекти, осигуряване на нови обекти и услуги и свързването им в интегрирано трансгранично туристическо предлагане. Постигането на целта следва да допринесе за по-добро преживяване и по-продължителен престой на посетителите, опазване на природното и културното наследство и увеличаване на ползите за местното население.

6.4. Специфични стратегически цели

№	Специфична стратегическа цел	Целеви обхват	Очакван резултат
1	Подобряване на функционалността и качеството на туристическата инфраструктура	Благоустрояване и оборудване на обекти и обществени туристически пространства; подобряване на пешеходните подходи, санитарните възли, зоните за почивка и отдих; подобряване на местата за настаняване и заведенията за хранене. Общ обхват: функционални обекти в региона, консолидиране на Хисарлъка и основни услуги при „Света Анна“.	По-функционални, по-безопасни и по-добре оборудвани туристически съоръжения и пространства.
2	Повишаване на достъпността и приобщаването на туристическото предлагане	Премахване на физически, информационни и комуникационни бариери; осигуряване на адаптирани входи, пътеки, стаи, тоалетни и достъпна информация. Пилотни оценки на достъпността и непрекъснати достъпни маршрути за посещение, където е осъществимо; проверена информация за оставащите бариери.	По-голяма независимост и равностойно използване на туристическите обекти и услуги от хора с увреждания и посетители с различни нужди.
3	Подобряване на туристическата информация, сигнализацията и интерпретацията	Хармонизирани туристически табели, функционални информационни и туристически точки, многоезично съдържание и редовно актуализирана информация за условията за посещение. Съгласувано обозначаване и интерпретация на двете пилотни локации, свързани с останалите дестинации.	По-лесно ориентиране на посетителите и по-добро разбиране на природното и културното наследство.
4	Подобряване на цифровата достъпност и свързаност на туристическите обекти и услуги	Свързване на данни за местоположения, услуги и събития; цифрови карти и инструменти за планиране на престой; публикуване на проверена информация за достъпност. Общ модел на данни и съдържание на македонски, български и английски език, с местни отговорни редактори.	Хармонизирана и достъпна цифрова информация, която улеснява планирането и използването на туристическото предлагане.

№	Специфична стратегическа цел	Целеви обхват	Очакван резултат
5	Пространствено и съдържателно обвързване на трансграничното туристическо предлагане	Разработване на тематични маршрути и съвместни програми, свързващи местности, настаняване, гостоприемство и местни продукти; включване на селските населени места. Свързване на местностите в Североизточен район с Кюстендил, Хисарлъка, Невестино и „Света Анна“, с проверени услуги.	По-интегрирано регионално предлагане, по-широко разпределение на посещенията и по-добри условия за многодневен престой.
6	Осигуряване на екологично устойчиво използване и опазване на туристическите зони	Управление на отпадъците, рационално използване на вода и енергия, опазване на наследството и съгласуване на инфраструктурните работи с чувствителността на обектите и природните рискове. Специална защита на лесопарка и крепостта, сакралното пространство, извора и водопада.	Намалено отрицателно въздействие върху околната среда и по-устойчива туристическа инфраструктура.
7	Укрепване на управлението, поддръжката и институционалното сътрудничество	Определяне на отговорности и начини за финансиране на поддръжката; укрепване на персонала; координация между публичния и частния сектор; актуализиран инвентар и проследяване на резултатите. Координация между осемте общини и регионалния център; отделна правна и финансова отговорност на управляващите организации.	По-устойчиво управление, редовна поддръжка и инвестиции въз основа на проверени данни и установени приоритети.

Специфичните цели се отнасят за целия общ обхват. Хисарлъка и „Света Анна“ са пилотни локации за тяхното конкретизиране, а не заместител на нуждите на останалите населени места. Във всяка цел общите стандарти за туристическа услуга се разграничават от инвестициите, които са оправдани само на конкретно място.

7. Приоритетни области

Приоритетните области определят основните насоки за развитие на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино. Те са резултат от анализа на съществуващото състояние, инвентаризацията на инфраструктурата, туристическото предлагане и SWOT анализа и представляват връзка между визията, мисията и стратегическите цели, от една страна, и конкретните мерки и проекти, от друга.

Определянето им се основава на необходимостта от подобряване на функционалността на съществуващите съоръжения, осигуряване на липсващите обекти и услуги и по-равномерно пространствено разпределение на туристическите услуги. Приоритетни са интервенции, които отстраняват основни недостатъци, повишават безопасността и достъпността, допринасят за опазването на наследството и гарантират дългосрочна използваемост на инфраструктурата.

Приоритетните области не представляват изолирани сектори. Благоустрояването, например, е функционално само ако е свързано с адекватен достъп, санитарно обслужване, означения, достъпна информация и ясна отговорност за поддръжката. Поради това Стратегията предвижда интегриран подход при планирането и изпълнението на интервенциите.

Преглед на приоритетните области

Приоритетна област	Съдържание и посока на намесата
1. Благоустрояване и оборудване на туристически обекти и обществени пространства	Подобряване на пешеходни подходи, зони за почивка, санитарни възли, градско обзавеждане, места за пикник и отдих. Осигуряване на основни условия за безопасно и организирано посещение, съобразени с характера и чувствителността на обектите. Общ обхват: функционални обекти в региона, консолидиране на Хисарлъка и основни услуги при „Света Анна“.
2. Достъпност и приобщаване	Намаляване на физическите, информационните и комуникационните бариери в обществените туристически пространства, културни съоръжения, настаняване и хранене. Обръща се специално внимание на безпрепятственото движение и използването на приспособени санитарни възли. Пилотни оценки на достъпността и непрекъснати достъпни маршрути за посещение, където е осъществимо; проверена информация за оставащите бариери.
3. Туристическа информация, сигнализация и интерпретация	Създаване на хармонизирани означения, подобряване на информационните точки и предоставяне на многоезично и достъпно съдържание за природното и културното наследство. Съгласувано обозначаване и интерпретация на двете пилотни локации, свързани с останалите дестинации.

Приоритетна област	Съдържание и посока на намесата
4. Дигитална туристическа инфраструктура	Свързване и актуализиране на туристическа информация, разработване на цифрови карти и интерпретативно съдържание и подобряване на онлайн видимостта на обекти и услуги. Предоставяне на ясна информация за работно време, условия за посещение и достъпност. Общ модел на данни и съдържание на македонски, български и английски език, с местни отговорни редактори.
5. Качество и свързаност на туристическите услуги	Подобряване на услугите за настаняване и хранене и свързването им с обекти, тематични маршрути, събития и местни продукти. Включване на селските населени места и създаване на условия за по-продължителен престой на посетителите. Свързване на местностите в Североизточен район с Кюстендил, Хисарлъка, Невестино и „Света Анна“, с проверени услуги.
6. Защита на наследството и устойчивост на околната среда	Хармонизиране на туристическото използване с опазването на природните и културните ценности, по-добро управление на отпадъците и рационално използване на ресурсите. Включително мерки за устойчивост на климатични и други природни рискове. Специална защита на лесопарка и крепостта, сакралното пространство, извора и водопада.
7. Управление, поддръжка и институционален капацитет	Определяне на отговорностите за управление и поддръжка, осигуряване на финансова и кадрова подкрепа и укрепване на междуобщинското сътрудничество и партньорства. Изготвяне на актуален опис и система за мониторинг на състоянието и резултатите. Координация между осемте общини и регионалния център; отделна правна и финансова отговорност на управляващите организации.

Принципи на изпълнение

Изпълнението на приоритетните области се ръководи от принципите на достъпност за всички, опазване на наследството, териториален баланс и устойчиво използване на публичните средства. При избора на конкретните интервенции се вземат предвид установената необходимост, очакваните ползи за посетителите и местното население, готовността за изпълнение и възможността за дългосрочна поддръжка.

Достъпността, екологичната устойчивост и отговорността за поддръжка се прилагат във всички приоритетни области, а не само като отделни групи дейности. Разглеждат се нови инвестиции заедно с възможности за възстановяване, адаптиране и по-добро използване на съществуващата инфраструктура.

Териториално насочване на приоритетите

В Североизточния район за планиране приоритет е преодоляването на основните недостатъци в санитарното обслужване, достъпността, сигнализацията и поддръжката на избраните обекти. В Хисарлъка приоритети са консолидирането на комплекса, ясното обозначаване на входовете и границите, насочването между обектите, безопасността при сцената, интерпретативните елементи и проверката на условията за общ музеен и посетителски център.

В района на „Св. Анна“ приоритети са входна точка с основна информация, санитарно обслужване, организация на движението на посетителите и маркировка на обособения достъп до водопада. Следва оценка за преустройство на неизползвана сграда и развитие на малък туристически център с интерпретация на местното наследство. Търговските дейности и използването за отдих се съобразяват с религиозната функция.

8. Мерки и дейности

Мерките и дейностите конкретизират приоритетните области чрез конкретни намеси за насърчаване на туристическата инфраструктура в Североизточния район за планиране и общините Кюстендил и Невестино. Те включват подобряване на съществуващите съоръжения, осигуряване на липсващи обекти и услуги, увеличаване на достъпността и укрепване на управлението и поддръжката.

Всяка мярка представлява цялостно направление за действие, а дейностите определят стъпките за нейното изпълнение. Изборът на местата и обхватът на интервенциите се основават на провереното състояние, установените потребности, отношения на собственост и управление, условия за защита и техническа готовност. Носителите, сроковете, бюджетите и показателите за реализация се определят при оперативно планиране.

Мерките и дейностите са свързани с конкретни стратегически цели и приоритетни области, като по този начин се осигурява ясна връзка между желаните резултати и конкретните интервенции. Таблицата изброява основната стратегическа цел на всяка мярка, въпреки че отделните мерки допринасят за постигането на множество цели.

Дейностите за Хисарлъка и „Св. Анна“ са включени в съществуващите мерки, заедно с допълнителни специализирани мерки за туристически центрове, интерпретативни пунктове и входни зони. Те представляват стратегически предложения, а не одобрени инвестиции. Обхватът, финансирането и отговорните страни се потвърждават след проверка на собствеността, техническите и консервационните условия и възможностите за експлоатация.

Изпълнението следва да се организира на етапи, като се дава приоритет на интервенции, насочени към основните недостатъци в безопасността, санитарните условия и достъпа и възстановяват функционалността на съществуващите съоръжения. За всяка инвестиция, освен условията за реализация, следва да се определят управителят, необходимите оперативни средства и задълженията за поддръжка след нейното приключване.

Съвместната координация се осъществява чрез Центъра за развитие на Североизточния район за планиране, шестте общини от региона и общините Кюстендил и Невестино, с участието на ръководители и компетентни институции. Всеки партньор остава отговорен за собствените си средства, разрешителни и поддръжка; съвместният орган има координираща, а не наднационална регулаторна роля.

В първата фаза се определят началните стойности на показателите: функционални и достъпни тоалетни, маркирани входове, проверени пътеки, изправни табели, актуализирани цифрови записи и съоръжения с назначен управител и бюджет за поддръжка. Посещаемостта, нощувките и удовлетвореността се следят отделно по обекти и общини, със сравнима методология и без двойно отчитане. Финансовите суми не се определят без оценка на количествата и разходите; оперативните дейности се разработват след съгласуване с партньорите.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
1.1	SC1 – Подобряване на функционалността и качеството на туристическата инфраструктура	Благоустрояване и оборудване на туристическите обекти	Подобряване на достъпа и безопасността на пешеходците	Оценка на място; рехабилитация и благоустрояване на пътеки и стълбища; монтаж на огради, парапети и подходящо осветление; маркиране на рискови места. Хисарлъка: проверка на стълбищата и връзката с откритата сцена. „Света Анна“: безопасно пешеходно движение между двора, мястото за отдих и отделния достъп до водопада, без пътностроителни работи.	По-безопасно и по-лесно движение до и в рамките на обектите.
1.2			Осигуряване на санитарно и комунално обслужване	Изграждане или реконструкция на обществени и приспособени тоалетни; поставяне на съдове за отпадъци; осигуряване на вода на посетителите, където има условия; организиране на почистване и обслужване. Хисарлъка: проверка на съществуващи тоалетни и възможност за адаптиране. Св. Анна: санитарно обслужване и план за почистване; проверка на качеството на водата, преди да бъде обозначена като питейна вода.	Подобри хигиенни условия и основни услуги за посетителите.
1.3			Благоустрояване на места за пикник и отдих	Възстановяване и поставяне на пейки, маси и беседки; благоустрояване на места за отдих и панорамни площадки; ремонт на площите за отдих и детските съоръжения; засенчване и озеленяване. Поддръжка на парковото оборудване на Хисарлъка и покритата зона за почивка на „Св. Анна“; правила за използване на местата за барбекю и противопожарна защита.	Подобри пространства за почивка, отдих и семейни посещения.
1.4			Консолидиране на границите и входните зони	Хисарлъка: съгласуване на компонентите, входовете и картата. „Света Анна“: основно посрещане при комплекса и отделно обозначена точка при водопада. Проверка на собствеността; координация на паркирането извън инвестиционния обхват на стратегията.	Ясно обособени туристически комплекси и правила за посрещане и движение.
2.1	SC2 – Повишаване на достъпността и приобщаването на туристическото предлагане	Достъпност и приобщаване	Оценка и планиране на достъпността	Проверки с участието на хора с различни видове увреждания; регистриране на бариерите; изготвяне на планове за адаптация и определяне на приоритетни намеси. Отделна оценка на достъпността на двата пилотни обекта с участието на потребители: наклони, стълби, входове, санитарни възли и достъпност на интерпретацията.	Проверена основа за системно премахване на бариерите.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
2.2			Физическа адаптация на обекти и пространства	Изграждане на рампи и достъпни маршрути; адаптиране на входове, врати и гишета; осигуряване на вертикален достъп, където е възможно; адаптиране на стаи, санитарни възли и паркоместа. Проектиране на непрекъснат маршрут за достъп до основните обекти и услуги, когато това е възможно; алтернативна интерпретация за части, които не могат да бъдат физически приспособени.	Непрекъснат достъп до обектите и услугите и по-голяма независимост на посетителите.
2.3			Предоставяне на достъпна информация и услуги	Подготовка на лесни за четене материали, аудиоописания, видео със субтитри и тактилно съдържание; публикуване на точна информация за достъпността; обучение на персонала за приобщаващо обслужване. Информация за съвместното предлагане на македонски, български и английски език; аудио съдържание, субтитри и проверени описания на бариери, без необосновани общи етикети „напълно достъпен“.	Намалени информационни и комуникационни бариери.
3.1	SC3 – Подобряване на туристическата информация, сигнализацията и интерпретацията	Туристическа информация, табели и интерпретация	Създаване на хармонизирана туристическа сигнализация	Опис на обозначенията; изготвяне на план и единна визуална система; поставяне на указателни табели и карти; подмяна на повредени и неточни табла; определяне на отговорността за актуализиране. Хисарлъка: карта на комплекса и указателни табели при разклоненията. „Света Анна“: входно табло и обозначения от старото училище до водопада.	По-ясна ориентация и разпознаваемо маркиране на туристическите обекти и услуги.
3.2			Подобряване на информационни и посетителски пунктове	Проверка на съществуващи центрове; оборудване и организация на персонала; определяне на работното време; създаване на допълнителни информационни пунктове в съществуващи съоръжения, когато е оправдано. Оценки на местоположението, собствеността, персонала и оперативните разходи за интегриран център в Хисарлъка и малък център при „Света Анна“; подробна разработка по мярка 3.4.	По-достъпна и надеждна информация за дестинациите.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
3.3			Разработване на съдържание за представяне на наследството	Подготовка на проверени многоезични текстове, тематични табла, аудиогидове и изложбено съдържание; включване на местни истории; експертна проверка и спазване на условията на защита. Хисарлъка: крепост, лесопарк и Осогово. „Св. Анна“: манастирски бит, чешма, аязмо, местна история и водопад; ясно разделение на факти и легенди.	По-добро разбиране и по-пълноценно преживяване на обектите.
3.4			Подготовка и поетапно изграждане на туристически центрове	Хисарлъка: интегриран музеен и посетителски център с изложбени, информационни и санитарни функции. „Света Анна“: оценка за преустройство на съществуваща сграда в малък център, отделни информационни и санитарни функции. Предпоставки: осъществимост, съгласувания, оператор, персонал и бюджет; размерът се определя с проект.	Обосновани проекти за центрове, свързващи наследство и услуги; реализация само след изпълнение на предпоставките.
3.5			Интерактивна интерпретация на обекта	Хисарлъка: панорамно табло при сцената, макет на Осогово и интерактивни модули по алеите. „Света Анна“: табла за църквата, чешмата, аязмото и водопада; разказ за историята на манастира. Избор на трайни и лесни за поддръжка решения с експертна проверка.	По-смислено и достъпно образователно посещение без компромис с автентичността.
4.1	SC4 – Подобряване на цифровата достъпност и свързаност на туристическото съдържание	Дигитална туристическа инфраструктура	Създаване на обща база данни за туризма	Събиране и проверка на данни за обекти, услуги, контакти, работно време и достъпност; географско обозначаване; определяне на отговорни лица и процедура за актуализиране. Отделни записи за всяка община и пилотен обект; състояние, дата, управляваща организация и статус „съществуващ / в изпълнение / предложение“.	Съгласувани и проверими данни за регионалното туристическо предлагане.
4.2			Свързване на цифрови канали и карти	Свързване или надграждане на уеб съдържание; интерактивна карта; адаптиране за мобилни устройства и достъпно използване; връзка с услуги за контакти и резервации. Връзка със съществуващи общински сайтове и туристическия портал на дестинацията; споделена карта без дублиране на данни и с определени локални редактори.	По-лесно планиране на посещения и по-голяма видимост онлайн.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
4.3			Разработване и поддръжка на дигитална интерпретация	QR кодове с актуализирано съдържание; виртуални турове, аудио и видео материали; тестване на функционалността; предоставяне на права за ползване, хостинг и техническа поддръжка. QR съдържание за двата пилотни обекта; възможност за използване на основна информация без постоянен интернет; резервни физически табла и план за техническо обслужване.	Функционално цифрово съдържание с осигурена непрекъсната възможност за използване.
5.1	SC5 – Пространствено и съдържателно свързване на трансграничното туристическо предлагане	Качество и свързаност на туристическите услуги	Подобряване на услугите за настаняване и хранене	Оценка на потребностите; консултантска подкрепа за качество, достъпност и ресурсна ефективност; обучения по обслужване и дигитални продажби; включване на местни продукти. Сътрудничество с хотелски и СПА оператори в Кюстендил и селски домакини в Невестино; проверка на категоризацията и реалните условия на достъпност.	По-добри услуги и по-тясна връзка с местната икономика.
5.2			Функционално свързване на тематични маршрути	Избор на обекти с проверени условия; определяне на маршрути, продължителност и точки за почивка; връзка с настаняване и храна; изпитване, маркиране и определяне на режим на поддръжка. Пилотиране на съвместни културно-природни програми с Хисарлъка, Кадин мост и „Св. Анна“; това е ново предложение, а не съществуващ напълно маркиран трансграничен маршрут.	Използваеми тематични маршрути с ясна информация и поддържащи услуги.
5.3			Разработване на съвместни програми и кратки престои	Сътрудничество с агенции и местни доставчици на услуги; еднократни и многодневни програми; свързване на културни, природни, гастрономически, рекреационни и събитийни дейности; включване на селски домакини. Свързване на СПА престой, посещения на музеи и паркове в Кюстендил с местни преживявания и обекти в Североизточния регион; договори с реални доставчици на услуги.	По-разнообразно предлагане и по-добри условия за по-дълъг престой.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
6.1	SC6 – Осигуряване на екологично устойчиво използване и защита на туристическите зони	Защита на наследството и устойчивост на околната среда	Координиране на посещенията със защитата на местностите	Оценка на чувствителни пространства; определяне на разрешени начини на ползване; насочване на движението; правила за поведение; мониторинг на щетите и координация с компетентните институции. Опазване на крепостните стени и гората в Хисарлъка; съобразяване с църковния двор, гробищата, извора и водопада при „Света Анна“.	Намален натиск върху природното и културното наследство.
6.2			Рационално използване на ресурсите	Водо- и енергоспестяващи системи; разделно събиране на отпадъците с осигурено извозване; използване на трайни материали; намаляване на пластмасите за еднократна употреба и ненужното осветление. Решения, адаптирани към наличните връзки с техническата инфраструктура и възможности за извозване на отпадъци; избягване на оборудване, което няма оператор или средства за редовно обслужване.	Намалено въздействие върху околната среда и по-ниски оперативни разходи.
6.3			Подобряване на устойчивостта и готовността за рискове	Оценка на излагането на пожари, наводнения, ерозия и екстремни температури; защитни и дренажни решения; процедури за предупреждение, евакуация и временно затваряне; обучение на мениджъри. Оценка на пожарния риск в лесопарка и зоните за барбекю, както и на риска от подхлъзване по мокри и заледени повърхности; правила при сезонно затваряне на пътеките.	По-голяма сигурност и намалена уязвимост на инфраструктурата.
7.1	SC7 – Укрепване на управлението, поддръжката и институционалното сътрудничество	Управление, поддръжка и институционален капацитет	Създаване на актуализиран опис на инфраструктурата	Регистриране на обекти, оборудване, собственост, управляващи организации, капацитет и състояние; фотографска и географска документация; теренни проверки; свързване с туристическата база данни. Опис на всеки компонент в двата пилотни обекта със статут на собственост; неизползваните сгради и сградите в процес на модернизация се записват отделно.	Проверена основа за планиране, инвестиране и наблюдение на състоянието.

Код	Специфична стратегическа цел	Приоритетна област	Мярка	Ключови дейности	Очакван резултат
7.2			Осигуряване на редовна поддръжка и оперативно финансиране	Определяне на управляващи организации; планове и бюджети за поддръжка; график за почистване, проверки и ремонти; ред за съобщаване и отстраняване на дефекти. Отделни годишни планове и бюджети за Хисарлъка и „Света Анна“; договорено почистване, надзор, инспекции на оборудване за отдых и поддръжка на санитарни помещения.	По-дълъг експлоатационен живот и постоянна функционалност на инфраструктурата.
7.3			Укрепване на координационния и професионалния капацитет	Назначаване на лица за контакт; координация между общините, институциите и частния сектор; обучения по планиране на проекти, управление на посетителите и достъпност; подготовка на съвместни проекти. Съвместна координационна група на регионалния център и общините; участие на музеи, религиозни общности, туристически сдружения, училището по туризъм и частни оператори.	По-ясни отговорности и по-ефективно регионално сътрудничество.
7.4			Мониторинг на изпълнението и ефектите от Стратегията	Начални и целеви стойности на индикатори; наблюдение на функционалността, използването и достъпността; обратна връзка от посетителите; годишно отчитане и актуализиране на оперативните дейности. Съпоставими данни по община и обект; разграничаване на посетители и нощувки, проследяване на изправността и достъпността; годишен преглед и междинен преглед до 2031 г.	Измерим напредък и своевременно адаптиране на мерките и инвестициите.